

Liv Anne Støren

Yrkesfag eller allmennfag?

Om stabilitet og endring i de unges valg, og bakgrunnen
for utdanningsvalg

NIFU skriftserie nr. 9/2000

NIFU – Norsk institutt for studier
av forskning og utdanning
Hegdehaugsveien 31
0352 Oslo

ISSN 0808-4572

Forord

Denne rapporten har to hovedformål. Rapporten er første delrapport i en videreføring av evalueringen av Reform 94, på oppdrag fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. I et av prosjektene i denne videreføringen skal vi sammenlikne opplæringsløp og valg av studieretninger og kurs blant elever som starter i videregående opplæring fem - seks år etter reformen ble innført, med opplæringsløpet til de to første reformkullene. Det sistnevnte er dokumentert i tidligere rapporter fra NIFU. Denne rapporten er første skritt i en sammenlikning mellom disse kullene når det gjelder valg av studieretninger og opplæringsløp. Grunnkurskullene som starter 1999 og 2000 skal følges flere år framover. Foreløpig kan vi se på hva slags studieretninger 1999-kullet startet på, og sammenlikne dette med valgene som tidligere kull har gjort.

Det andre hovedformålet med rapporten er å gi svar på noen av de mest vanlige spørsmålene NIFU har fått etter at arbeidet med evalueringen av Reform 94 ble avsluttet. Det gjelder slike spørsmål: Er det en tendens til at ungdom i stadig mindre grad velger yrkesfag? Er det endringer i gutters og jenters valg – eller velger de fortsatt like kjønnsstradisjonelt? Hva er de viktigste bakgrunnsfaktorene for de unges valg av utdanning og yrke? Vi ser behov for å gi en samlet, men enkel oversikt over en del resultater som er framkommet gjennom NIFUs arbeid med reformevalueringen og som ikke har vært publisert tidligere, som bidrag til svar på slike spørsmål.

Takk til Jens Grøgaard og Eifred Markussen for nyttige kommentarer.

Oslo, juni 2000

Petter Aasen
Direktør

Liv Anne Støren
Seksjonsleder

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning	9
1.1 Om prosjektet "Fem år etter Reform 94"	9
1.2 Om innholdet i rapporten	11
1.3 Endringer i videregående opplæring fra og med skoleåret 2000-2001	11
1.3.1 Endring i tilbudsstrukturen	11
1.3.2 Endringer i de lovbestemte rettighetene	13
2 Har det vært store endringer i valg av studieretning på 90-tallet?	16
2.1 Statistisk sentralbyrås tall 1997-1999.....	16
2.2 Innfallsvinkler for å studere endring i søkemønsteret	17
2.3 Elever og søkere med rett til opplæring. Fordeling på ulike typer studieretninger 1991-1999.....	19
2.4 Søker for andre gang?.....	24
2.5 Søkere og elever uten rett til opplæring sammenliknet med alle søkere/elever med rett.....	25
2.6 Nærmere om søkningen til allmennfag blant søkere uten rett til opplæring	28
2.7 Alle søkere – med eller uten rett	29
2.8 Innfrielse av førsteønske og det å si fra seg tilbud	31
2.9 Sideblikk på byggfagene	33
2.9.1 Byggfagene: Forholdet mellom søkertall og tilbud om plass	37
2.9.2 Konklusjon om byggfagene	38
2.10Gutters og jenters valg.....	39
3 Faktorer som kan ligge bak de unges valg	44
3.1 Innledning – foreldres betydning og andre faktorer	44
3.2 Utdanningsmål i det første reformkullet	45
3.3 Rollemodeller og påvirkningsagenter	48
3.4 Hvilke forhold har betydning ved valg av yrke?.....	50
3.5 Utdanningsplaner sett i lys av foreldres utdanning og andre faktorer.....	54
3.5.1 Beregning av sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning for ulike grupper	58
3.5.2 Oppsummering – faktorer bak planer om høyere utdanning	62
Litteratur	64

Sammendrag

Generelt har søkemønsteret blant de yngste søkerne vært nokså stabilt på 90-tallet. Dette gjelder *søkere med rett til opplæring*, og spesielt førstegangs søkere med rett. Det var en stor økning i andelen som valgte yrkesfag da Reform 94 ble innført. Denne andelen økte ytterligere litt i 1995, og har siden vært nokså stabil. Mønsteret er i hovedtrekk det samme for elevtall som for søker tall.

Det har vært forskyvninger innenfor yrkesfagene, med en nedgang etter 1995 for helse- og sosialfag og en økning i hele perioden for formgivningsfag. For formgivningsfagene har søker tallene økt mer enn elevtallene blant de yngste. Tallet på elevplasser har dermed ikke holdt tritt med den økende søkningen. For byggfag har det også vært en økning i perioden, men det siste året har det vært en nedgang på grunnkursnivå. Nedgangen i tallet på grunnkurselever siste år på byggfag har imidlertid ikke vært stor, og langt mindre dramatisk enn omtalt i media. Når det gjelder tallet på lærlinger innenfor byggfag, har det ikke vært noen nedgang.

Søkere *uten rett til opplæring* søker oftere yrkesfag enn de yngre søkerne med rett til opplæring. I denne søkergruppen har det imidlertid vært større endringer, ved at det har vært en økning for allmennfagene de seneste årene. Blant søkerne uten rett har det vært en nedgang i søkningen til alle yrkesfagene, og en særlig stor nedgang for helse- og sosialfag, og dernest for formgivningsfag og hotell og næringsmiddelfag. Tallet på elever uten rett i helse- og sosialfag er blitt mindre redusert, relativt sett, enn tallet på søkere uten rett til denne studieretningen, noe som høyst sannsynlig kommer av at det ble lettere å komme inn på helse- og sosialfag for denne søkergruppen når søkningen gikk ned. Søkere uten rett til helse- og sosialfag ble avvist i stort omfang de første årene etter reforminnføringen.

Ikke alle søkere tar i mot tilbudt plass. Av søkere *med rett til opplæring* er det flere som sier nei blant dem som ikke fikk innfridd førsteønsket enn blant andre, og særlig høy er andelen for søkere til yrkesfaglige studieretninger som ikke fikk innfridd førsteønsket (21 prosent i 1997). Det har også vært en økning i andelen som sier nei til tilbudet, trolig på grunn av bedre muligheter på arbeidsmarkedet, slik at en del har valgt å ta et "ventear" i arbeidslivet i stedet.

Når det gjelder eventuelle endringer i *gutters og jenters søkemønster*, kan vi til en viss grad se tendenser til mindre kjønnsstradisjonelle utdanningsvalg i perioden. Jentenes lave andel på de guttedominerte fagene er fortsatt meget lav, men andelen er økt noe, og jentene søker i mindre grad helse- og sosialfag enn før. Slik kan en se tendenser til visse endringer for jentene. Guttene har imidlertid ikke nærmet seg jentenes søkemønster. Det har vært en nedgang for helse- og sosialfagene blant guttene. En mulig tendens i større tilnærming til jentenes søkemønster kan likevel spores i at noen flere av guttene begynner på allmennfag, slik at denne studieretningen er enda mer "kjønnsnøytral" enn før; jentene utgjør 52 av de yngste elevene i 1999 mot 55 prosent i 1995-1997, og i at noen flere av guttene går på den

jentedominerte studieretningen formgivningsfag enn før. Også blant jentene har andelen på formgivningsfag økt, slik at denne studieretningen totalt sett likevel er minst like jentedominert som før. Når guttene som nevnt i enda mindre grad velger helse- og sosialfag enn før, kan en ikke si at guttene generelt har endret sitt søkemønster i retning av jentenes søkemønster, mens vi altså kan spore slike tendenser blant jentene.

Det er jenter som aller oftest har planer om å ta høyere utdanning. Dette gjelder i særlig grad planer om høyskoleutdanning. Nærmere 40 prosent av de 19-årige kvinnelige søkerne til høyere utdanning studieåret 1999-2000 søkte seg til helse- og sosialfaglige eller pedagogiske høyskoleutdanninger. Det å ha foreldre med høy utdanning betyr svært mye for planer om å ta høyere utdanning, også uavhengig av karakterer. Sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning øker jo bedre karakterer en har, og uavhengig av andre forhold, som for eksempel foreldres utdanning. Dette innebærer at når elevene legger planer, legger de stor vekt på de karakterene de har oppnådd og vurderer sine muligheter på basis av det signalet de har fått om sine ferdigheter gjennom karakterene. Bestemte holdninger og ønsker angående en framtidig jobb er også medvirkende når det gjelder det å ha planer om høyere utdanning, og kommer som tilleggsforklaringer. Det å legge vekt på muligheten for en jobb på hjemstedet synes å virke bremsende på planer om å ta høyere utdanning, mens det å legge vekt på å få en lederstilling og det å få tilfredsstilt faglige interesser, virker positivt på sannsynligheten for at en planlegger høyere utdanning, uavhengig av de andre nevnte bakgrunnsforholdene. Samtidig er det ingen nevneverdig forskjell mellom allmennfagelever og yrkesfagelever i vektleggingen av det å få tilfredsstilt faglige interesser ved valg av yrke.

1 Innledning

Høsten 1999 var det fem år siden Reform 94 ble innført. Det sjette kullet av nye grunnkurselever påbegynte videregående opplæring innenfor den nye strukturen, med rett til tre års opplæring. På dette tidspunktet var reformen evaluert, og det var lagt fram en stortingsmelding som i stor grad bygde på resultater fra evalueringen (St. meld. nr. 32 1998-99). Meldingen og Stortingets behandling av denne høsten 1999 har medført visse endringer i videregående opplæring. Det blir innført to nye grunnkurs høsten 2000, og Stortinget har også nylig (juni 2000) vedtatt endringer som medfører utvidelser av de lovbestemte rettighetene. En kort omtale av disse endringene er gitt i avsnitt 1.3. Elevene som begynte i videregående opplæring høsten 1999, var imidlertid ikke berørt av de siste endringene. Disse elevene startet sine opplæringsløp innenfor samme struktur som de tidligere fem kullene.

NIFU var et av flere forskningsmiljøer som deltok i evalueringen av Reform 94. Resultater fra NIFUs prosjekter under evalueringen av Reform 94 skal ikke gjentas her. De er presentert i en rekke rapporter fra NIFU, senest i sluttrapporten "I mål?" (Støren m.fl. 1998) og i bidrag til antologien "Videregående opplæring – ved en skilleveg" (Kvalsund m.fl. (red.) 1999). NIFUs hovedsiktemål var å se på gjennomføring av opplæringsløpet, samt å sammenlikne gjennomstrømningen i videregående opplæring før Reform 94 med gjennomstrømningen etter reformen. Vi så på frafall eller forsinkelser i opplæringsløpet, og årsaker til dette. Samtidig så vi på hvor de unge søkte seg, og på hvem og hvor mange som fikk førsteønsket innfridd m. v. Gjennom data fra det fylkeskommunale inntaket ("LINDA inntak") kunne vi se på alle nye søkere og elever, på alle nivåer, fra og med skoleåret 1994-95 til og med skoleåret 1997-98. Dermed kunne vi både følge et kull (det første reformkullet) gjennom fire opplæringsår, og vi kunne sammenlikne grunnkurssøkere ett år med grunnkurssøkere ett annet år, og tilsvarende for, for eksempel, VKI-søkere og læreplassøkere.

NIFU og vår oppdragsgiver for evalueringen av Reform 94, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, ønsket å videreføre arbeidet med studier av videregående opplæring etter at evalueringen av Reform 94 var avsluttet. Fra NIFUs side skal dette gjøres i forbindelse med flere ulike prosjekter, herunder en undersøkelse av hvordan det er gått med det første reformkullet seks år etter at de startet i grunnkurs (høsten 2000), med spesiell vekt på overgangen til arbeid eller videre utdanning. Resultater fra denne undersøkelsen presenteres i senere rapporter fra NIFU. Denne rapporten er første delrapport fra prosjektet "Fem år etter Reform 94".

1.1 Om prosjektet "Fem år etter Reform 94"

Prosjektet innebærer at vi skal følge to nye kull i videregående opplæring og sammenlikne disse med tidligere kull. Elever som startet i videregående opplæring høsten 1999, altså fem år etter reformen ble innført, skal følges fem år framover i tid. Det samme gjelder de

som starter høsten 2000. Vil disse kullene i stor grad ha samme opplæringsløp som det vi så hos de to første reformkullene? Hvor stor betydning vil det for eksempel ha at sammensetningen av elevgruppen er endret? Med det siste tenker vi blant annet på at de første årene etter at reformen ble innført, var det mange 17-19-åringer som søkte videregående opplæring som ikke hadde rett til opplæring, og som konkurrerte med rettighetslevene om opplæringsplass. Tilsvarende aldersgruppe har i dag rett til opplæring, i prinsippet har alle som i dag er 22 år eller yngre (og som har fullført grunnskole eller tilsvarende) hatt rett til opplæring.

Velger de nye kullene andre studieretninger enn de første reformkullene? Hvordan utvikler trendene seg med hensyn til valg av for eksempel helse- og sosialfag eller byggfag? Hva med valg av allmennfaglig påbygging i stedet for, eller i tillegg til, yrkes-/fagkompetanse?

Endringene i opplæringsloven som ble vedtatt i juni 2000, vil også kunne ha betydning for opplæringsløpet, for eksempel ved at antall år med rett til opplæring er blitt utvidet (se avsnitt 1.3.2). Dermed vil sammenlikninger mellom tidligere kull og nye kull som starter ved årtusenskiftet være interessant.

Fra og med høsten 2000 er tallet på grunnkurs utvidet fra 13 til 15, og to nye studieretninger for "salg og service" og "media og kommunikasjon" innføres. Grunnkurskullet 1999 berøres ikke direkte av dette, men det gjør derimot det nye grunnkurskullet høsten 2000. Det er derfor av særlig interesse å følge 2000-kullet, noe vi først kan starte med neste år. Hvordan påvirkes søkningen av at det er innført to nye studieretninger? Dette kullet er også det første kullet som starter i grunnkurs etter at rettighetene i videregående opplæring er utvidet.

Først om noen år kan vi se resultater om gjennomføring og gjennomstrømming i de nye kullene. Foreløpig kan bare grunnkurskullet 1999 sammenliknes med tidligere grunnkurskull, og det er her hovedvekten vil bli lagt i denne rapporten. Dermed gir vi samtidig et tilbakeblikk. Vi gir en oversikt over fordelingen av søker- og elevtall på ulike typer studieretninger som ikke har vært presentert på samme måte i NIFUs tidligere rapporter. Hovedvekten legges på fordelingen av grunnkurselever på ulike typer studieretninger i skoleårene fra og med 1991-92 til og med 1999-2000.

Et hovedsiktemål er å se om *dreiningen som skjedde etter Reform 94 hen i mot at en større andel av grunnkurselevene valgte yrkesfag framfor allmennfag, har holdt seg i perioden*, og for hvilke studieretninger det eventuelt har vært endring. Dette kan undersøkes på flere måter, for eksempel avhengig av om en ser på *alle* søkere/elever eller *søkere/elever med rett til opplæring* separat. De ulike måtene å sammenlikne søker- og elevtall på er omtalt i avsnitt 2.2.

1.2 Om innholdet i rapporten

I avsnitt 1.3 gis en kort omtale av endringer som innføres i videregående opplæring som følge av Stortingets behandling av St.meld. nr. 32 (1998-99) og Ot.prp. nr. 44 (1999-2000)

I kapittel 2 omtales utviklingen fra 1991 til 1999 i elevtallene, og fra 1994 til 1997 når det gjelder søker tallene. Her presenteres først ulike måter å sammenlikne tallene på. Vi ser spesielt på de yngste søkerne/elevne i avsnitt 2.3 og 2.4, på elever uten rett til opplæring i avsnitt 2.5 og 2.6 og så på alle i avsnitt 2.7. I avsnitt 2.8 omtales det å si nei til tilbud i forhold til spørsmålet om førsteønsket av studieretning ble innfridd, og i avsnitt 2.9 har vi et sideblikk på de to studieretningene innenfor bygg og anlegg, byggfag og tekniske byggfag. I avsnitt 2.10 ser vi nærmere på elevtallsutviklingen for gutter og jenter på ulike studieretninger blant nye rettighetslever. Heller ikke disse tallene har vært presentert i NIFUs tidligere rapporter.

Siden denne rapporten fokuserer valg av yrkesfag versus allmennfag, omtales i kapittel 3 enkelte faktorer som ligger bak de unges valg. Omtalen baserer seg på noen av resultatene fra spørreskjemaundersøkelser som NIFU gjennomførte i forbindelse med evalueringen av Reform 94, som ikke tidligere er publisert. Disse resultatene vil også bli omtalt i lys av resultater fra intervjuundersøkelser blant ungdom som er foretatt av meningsmålingsinstitutter.

1.3 Endringer i videregående opplæring fra og med skoleåret 2000-2001

I St. meld. nr. 32 (1998-99) Videregående opplæring presenterte Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet en gjennomgang av erfaringene med Reform 94 de første tre - fire årene etter at reformen ble innført. Meldingen var i relativt stor grad basert på den forskningsbaserte evalueringen av Reform 94 som sju forskningsmiljøer, herunder NIFU, deltok i. Av forslagene i meldingen, som Stortinget har fulgt opp, skal vi her bare omtale de vedtak som er gjort i Stortinget som omhandler endringer i de formelle rettighetene til videregående opplæring. Disse vedtakene er fulgt opp av departementet i form av forslag til endringer i opplæringsloven i Ot.prp. nr. 44 (1999-2000). Denne proposisjonen er nylig (13. juni 2000) behandlet i Stortinget, og de fleste av endringene i opplæringsloven skal tre i kraft allerede for skoleåret 2000-2001, altså to måneder etter stortingsbehandlingen. Før vi omtaler disse endringene, vil vi omtale en annen endring som også kommer fra og med skoleåret 2000-2001.

1.3.1 Endring i tilbudsstrukturen

En viktig endring som kommer fra og med skoleåret 2000-2001, berører tilbudsstrukturen. Denne endringen har sin bakgrunn i at Stortinget, ved behandlingen av budsjettet for 1999 (jf. B. Innst. S. nr 12 (1998-99)), vedtok å opprette to nye grunnkurs i videregående opplæring, ett innenfor merkanthetlige fag og ett innenfor media og kommunikasjon.

Bakgrunnen var til dels at studieretningen for Handel og kontor, som ga generell studiekompetanse, ble nedlagt med innføringen av Reform 94 og erstattet med en felles studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag. Innenfor sistnevnte studieretning kunne elevene fra og med VKI søke seg inn i yrkesfaglige løp, til fag under lov om fagopplæring (kontor-, butikk og resepsjonsfag). Søkningen til slike fag viste seg å bli meget lav, selv om den var økende i årene som fulgte etter at reformen ble innført. Totalt sett var det en nedgang i søkningen til allmenne, økonomiske og administrative fag sett i forhold til det samlede elevtallet på allmennfag og handel og kontor før Reform 94 (Støren 1998b).

Innføringen av den nye studieretningen for media og kommunikasjon kan trolig ses på bakgrunn av initiativ og stor interesse fra Norske Avisers Landsforening (NAL). Mediebransjene så behov for å få utredet om det var behov for et utdanningstilbud innenfor mediefag på videregående skoles nivå, og for øvrig – mer konkret – mulighetene for at det kunne etableres et grunnkurs og en studieretning innen mediefag. Dette ble utredet av Fafos (Bogen, 1997), etter at NAL på vegne av Mediabransjenes Fagråd tok kontakt med Fafos våren 1996 med forespørsel om å utrede disse spørsmålene. Det er interessant at det er opprettet en slik studieretning i lys av at Fafos oppgave nettopp var å se på de ulike underbransjenes vurderinger av eget kompetansebehov på videregående skoles nivå, og ellers vurdere hvorvidt etablering av et grunnkurs kunne avhjelpe en del av de kompetansebehov som ble avdekket.

I St.meld. nr. 32 (1998-99) foreslo departementet at vedtaket om de to nye studieretningene skulle settes ut i livet tidligst 1.08.2001, ut fra at erfaringene med innføringen av reform 94 tilsa at minimum to års forberedelse ville være nødvendig, men Stortinget vedtok at igangsettingstidspunktet skulle være høsten 2000. De to nye studieretningene har fått navnene "Salg og service" og "Media og kommunikasjon". I St.meld. nr. 32 heter det blant annet: "Departementet går ut fra at begge grunnkursene skal legge grunnlaget for yrkesfaglige utdanningsløp som fører fram til fag- eller svennebrev". Begge de to nye studieretningene gir mulighet både for fagkompetanse etter læretid i bedrift, yrkeskompetanse basert på tre år i skole, samt studiekompetanse, avhengig av hvilke løp som velges etter grunnkurs, men flertallet av kursene er yrkesfaglige.

Innenfor studieretning for *media og kommunikasjon* vil det på VKI-nivå bli innført to nye kurs. Det ene er grafisk produksjon, som kan føre mot fagkompetanse etter læretid i bedrift innenfor tre ulike fag. Det andre VKI-kurset er media og kommunikasjon, som enten kan fortsettes med VKII i media og kommunikasjon som gir studiekompetanse, eller mot skolebasert yrkeskompetanse innenfor reklame, illustrasjon og design, eller mot læretid i bedrift og fagkompetanse innenfor førtrykk og fotograffaget. Dels er det her snakk om nye kurs eller fag, dels er det snakk om å flytte tidligere kurs/fag over til den nye studieretningen fra studieretningene for mekaniske fag og formgivningsfag.

Innenfor studieretning for *salg og service* er strukturen på VKI-nivå ikke fastlagt (KUF 2000), slik at foreløpig er det satt opp bare ett VKI-kurs med navnet ”salg og service.” Fra dette VKI-kurset kan en velge ulike fag under lov om fagopplæring som fram til nå har ligget under studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag. Det vurderes også om det er behov for overgangsordninger for opplæring i disse fagene, som er reisericefaget, vekterfaget, resepsjonsfaget, butikkfaget, kontorlaget og IKT driftsfag. Sistnevnte fag, et relativt nytt fag, kan for øvrig rekruttere fra alle de øvrige grunnkursene.

Ved neste rapportering fra prosjektet som den foreliggende delrapporten omhandler, vil et av de mest interessante spørsmålene bli å se hvordan endringen i tilbudsstrukturen har påvirket fordelingen av søker- og elevtall på grunnkursnivå.

1.3.2 Endringer i de lovbestemte rettighetene

Nedenfor omtales en del viktige endringer, men omtalen er ikke uttømmende. For nærmere presentasjon av endringene, viser vi til Innst.O.nr.89 (1999-2000) fra Kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om lov om endringer i lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova), Ot.prp. nr. 44 (1999-2000), samt til nevnte proposisjon der begrunnelser for endringer og merknader til disse er omtalt mer utførlig. Av viktige endringer vi ikke går nærmere inn på her, kan nevnes:

- rett til utvidet opplæringstid *der læreplanen forutsetter lengre opplæringstid enn tre år*
- rett til å tegne opplæringskontrakt i fag som har læretid i bedrift, *med sikte på kompetanse på lavere nivå*¹ (for personer som får betegnelsen ”lærekandidater”, til forskjell fra lærlinger som har full yrkes/fagkompetanse som siktemål)
- forskriftsfesting av at minoritetsspråklige som får tilbud om innføringskurs, ikke bruker av opplæringsretten
- lovfestet rett til opplæring i inntil fem år for elever som har rett til spesialundervisning, etter sakkyndig vurdering av de særlige behov som elevene har.

Det vil bli innført en *rett til videregående opplæring for voksne*. Voksne vil her si personer som er født før 1978 og som ikke har vært omfattet av retten til videregående opplæring. Disse vil få en rett til videregående opplæring dersom de har fullført grunnskolen eller tilsvarende, men ikke har fullført videregående opplæring. Voksne som er tatt inn i videregående opplæring, skal ha rett til å fullføre opplæringsløpet. Disse rettighetene er utvidet i forhold til det som ble foreslått i St. meld. nr. 32 (1998-99) Videregående opplæring, men denne utvidelsen ble varslet i St. prp. nr. 1 (1999-2000) og støttet av et flertall i [B.innst.S.nr.12 \(1999-2000\)](#). Kostnadene ved en slik lovfesting er anslått til å ha en samlet helårsvirkning på kr 247 mill. kroner, ut fra et anslag om at elevtallet øker med 5000, likt fordelt mellom allmennfag, praksiskandidater (personer som avlegger fagprøve som privatist) og yrkesfag.

I komiteinnstillingen, Innst.O.nr.89 (1999-2000), peker komiteen på at ”disse anslagene er beheftet med stor usikkerhet både når det gjelder antall voksne og totalkostnadene.

---

¹ Tidligere omtalt som ”delkompetanse”.

Komiteen vil i den forbindelse vise til St. prp. nr. 61 (1999-2000) der Regjeringen foreslår å bevilge 40 mill. kroner til å fullfinansiere merkostnadene for fylkeskommunene for 2000. Komiteen har videre merket seg at Regjeringen vil komme tilbake til finansieringen av merkostnadene for 2001 i statsbudsjettet for 2001. På bakgrunn av den usikkerhet det er knyttet til anslagene, ber komiteen om at Regjeringen følger utviklingen nøye og legger fram oversikter knyttet til de årlige budsjetter." Komiteen fremmet følgende forslag til vedtak: "Stortinget ber Regjeringen legge til grunn at staten skal fullfinansiere merkostnadene for fylkeskommunene knyttet til voksnes rett til videregående opplæring".

Denne lovendringen kan få stor betydning for opplæringsløpet til elever uten rett til opplæring. Endringen har sin bakgrunn i at evalueringen viste at søkningen blant voksne gikk ned etter det første året etter reforminnføringen og at gjennomstrømning og kompetanseoppnåelse blant elever uten rett var svært mye dårligere enn blant elever uten rett. Mange av dem ble hindret i å gå videre i opplæringsløpet etter grunnkurs (eller VKI), fordi rettselever skulle sikres plass først. Mange valgte nok også av andre grunner, for eksempel pga. en bedret arbeidsmarkedssituasjon, å la være å søke seg videre. Men mange søkere ble forhindret i å komme videre, og det var nok også mange som resignerte i forhold til det å søke videregående opplæring i konkurranse med de yngre rettselevne. Spesielt urettferdig kan dette ha blitt opplevd blant dem som var 17 og 18 år da reformen ble innført, siden mange av dem fikk en dårligere utgangssposisjon for sine søknader enn om reformen ikke hadde blitt innført.

Det vil derfor være interessant å følge det neste kullet av elever (de som starter høsten 2000), og se om elever uten rett i dette kullet har et annet opplæringsløp enn de av de to første reformkullene som ikke hadde rett til opplæring. Dette vil bli fulgt opp i senere rapporter fra NIFU. Et spørsmål her er hvor godt kjent de nye rettighetene er. Søknadene til videregående opplæring for skoleåret 2000-2001 ble sendt lenge før stortinget fattet vedtak om endringer i opplæringsloven, selv om det vel har vært kjent en stund at et slikt vedtak ville komme – men spørsmålet er hvor langt et slikt kjennskap går utover de mest interesserte. Vi vil imidlertid, blant elever uten rett som faktisk begynner i videregående opplæring høsten 2000, kunne se om de nye rettighetene får positive følger for deres opplæringsløp.

Departementet foreslo også i St. meld. nr. 32 om videregående opplæring å *utvide uttaksrammen* for å ta ut den lovbestemte retten til fulltids opplæring i tre år, *fra fire til fem år etter fullført grunnskole* (fra fem til seks år når opplæringen helt eller delvis blir gitt i lærebedrift), og viser til resultater fra evalueringen, blant annet at mange kan trenge lenger tid til modning, som begrunnelse for dette. Stortinget har sluttet seg til dette. Det innebærer at en elev har mulighet til å ta to "ventear" uten å miste retten til opplæring. Dette innebærer imidlertid i seg selv ingen utvidelse av opplæringstiden med rett til opplæring, og elever som avbryter et skoleår etter 1. oktober, regnes som å bruke av et år av retten, og ikke ta et ventear. Elever som ønsker et år i arbeidslivet, på folkehøgskole eller annet, for eksempel både etter fullført grunnskole og etter fullført grunnkurs eller

VKI, har ikke mistet retten til opplæring når de det femte året etter grunnskolen ønsker å starte på det tredje opplæringsåret i videregående opplæring.

Det blir også innført en rett til *utvidet tid ved omvalg*. Elever med rett til videregående opplæring som gjør et omvalg, får rett til å bruke inntil ett ekstra opplæringsår. I St. meld. nr. 32 ble denne nye rettigheten omtalt blant annet slik: «... *dersom fylkeskommunen lar en rettselev velge om*». Vi har tidligere (Støren 1999) stilt spørsmål ved det forbeholdet som lå i formuleringen ”dersom fylkeskommunen lar en rettselev velge om”, ut fra at det framstod som uklart, og ut fra at det kunne fungere unødvendig begrensende på ungdommenes muligheter. Vi kan ikke se at dette forbeholdet er nevnt i høringsnotat om endringer i opplæringsloven (KUF 1999) eller i den nye lovteksten. På den annen side heter det i det nye fjerde leddet i § 3-1 i opplæringsloven at ”Retten til videregående opplæring blir etter søknad om omval utvida med inntil eitt opplæringsår”. Vi går ut fra at det ikke ligger noe forbehold i denne formuleringen, fordi det i merknadene til de enkelte paragrafen i proposisjonen slås klart fast at en elev med rett til opplæring får rett til å bruke ett ekstra opplæringsår ved omvalg.

Et annet spørsmål kan derimot være hva som defineres som omvalg. En vanlig forståelse av dette er at en elev repeterer et opplæringsnivå på en *ny studieretning*, eventuelt tar et nytt VKI-kurs innenfor samme studieretning, altså med andre ord et skifte av kurs. En slik forståelse er også naturlig ut fra at departementet i sin begrunnelse for denne utvidete rettigheten legger vekt på at muligheten til å kunne velge om kan stimulere flere unge til å velge mer utradisjonelt, på tvers av blant annet kjønnskillen. Ut fra en forståelse av at omvalg innebærer skifte av studieretning (eller VKI-kurs innenfor samme studieretning), har vi tidligere stilt spørsmål ved hvorfor ikke også elever som *ikke* gjør ”omvalg”, men rett og slett trenger et år ekstra, kan få utvidet sin rett (Støren 1999). Bakgrunnen for dette er at begge grupper har brukt opp sin rett når de, i sitt fjerde opplæringsår, skal begynne på det som normalt er tredje opplæringsår. NIFUs data fra reformevalueringen har vist at i begge grupper var det mange som stod uten tilbud når de hadde brukt opp retten sin. Av søkere til videregående opplæring høsten 1997 som ”hadde brukt opp retten sin” *uten* å ha gjort omvalg (etter vår definisjon), stod 22 prosent uten tilbud. Av søkere som høsten 1997 hadde gjort omvalg og brukt opp retten sin, var det 15 prosent som ikke fikk et tilbud (Støren 1999).

Det kan bli interessant å se hvordan søknader om rett til utvidet tid på grunn av omvalg vil bli behandlet i fylkene, ut fra hvordan de vil definere omvalg. Departementet har i Ot.prp. nr. 44 og i høringsnotatet *en svært vid definisjon av omvalg*, som må anses som retningsgivende for fylkene, og som det dermed er viktig at fylkene er oppmerksomme på: I merknadene til de enkelte paragrafene i Ot.prp. nr. 44 heter det ”Omval skal kunne gjerast på alle trinn i opplæringsløpet der det er mogleg, *både innanfor og utanfor studieretninga*” (vår kursivering). Dette må bety at det å repetere et opplæringsnivå må være mulig uten å miste et år av retten, uansett om det er innenfor eller utenfor den studieretningen en først har begynt på.

2 Har det vært store endringer i valg av studieretning på 90-tallet?

Det er en utbredt oppfatning at søkningen til yrkesfag gikk ned etter at Reform 94 ble innført. Det motsatte var imidlertid tilfelle. Et annet spørsmål er hvorvidt det i årene som gått *etter* reformen ble innført har vært en nedgang i andelen som begynner i yrkesfaglige studieretninger. Vi vil nedenfor nøye beskrive utviklingen i fordelingen av søkere og elever på ulike studieretninger. Siden våre nyeste tall (skoleåret 1999-2000) bare gjelder grunnkurselever, gjelder sammenlikningen bare dette nivået i opplæringsløpet, ikke VKI eller VKII/lære. Vi konsentrerer oss altså om søkere til/elever ved *grunnkurs*, fordelt på i alt 13 studieretninger. Slik kan vi sammenlikne søker- og elevtall over et stort antall år.

Data som presenteres, baserer seg i all hovedsak på data som NIFU har innhentet via fylkenes registreringssystem "Linda inntak". I noen grad benyttes også data fra Statistisk sentralbyrå. NIFUs data er mer detaljerte enn liknende data publisert fra Statistisk sentralbyrå, og skiller seg fra SSBs statistikk på (bl.a.) følgende punkter:

- NIFU har for de fleste av årene data både om *søkere* og om *elever*, mens SSBs data bare gjelder elevene.
- NIFU skiller mellom elever og søkere *med og uten rett* til opplæring. Dette er viktig, fordi det er forskjeller i søkemønsteret mellom søkere med rett og søkere uten rett til opplæring, og det er i seg selv interessant å se på søkemønsteret til de yngste elevene, blant annet for å kunne si noe om eventuelle nye trender.
- NIFU har data om førsteønsket til søkerne og opplysninger om hvorvidt førsteønsket ble innfridd.

Spørsmålet om fordelingen av elever etter hvorvidt de var elever med eller uten rett, kan være spesielt viktig for å se på utviklingen med hensyn til det å søke yrkesfag versus allmenne fag, fordi de som har rett og de som er uten rett, har ulikt søkemønster. I statistikk fra SSB 13.01.00 (SSB 2000b) het det for eksempel at 1999-tallene viste at det på grunnkurs var "stor nedgang i elevtallene på yrkesfaglige studieretninger". Det kan være interessant å se om en slik nedgang har å gjøre med endret sammensetning av elevgruppen; om endringen gjelder andre elevgrupper enn rettighetselvene, eller om endringen også gjelder (nye) rettighetslever.

2.1 Statistisk sentralbyrås tall 1997-1999

Statistikken fra SSB nevnt over (SSB 2000b) kan ha vært med på å forsterke inntrykket av redusert interesse blant de unge for yrkesfag. Som nevnt bør resultatene nyanseres i forhold til om tallene gjelder førstegangs søkere, søkere med rett eller søkere uten rett. Imidlertid kan vi uansett – når vi ser på SSBs totaltall for antall elever på grunnkurs – vanskelig se at beskrivelsen nevnt over, er helt dekkende. Tabell 1, som er basert på tall fra SSB, viser at

det faktisk var en liten økning fra 1998 til 1999 i elevtallet på yrkesfaglige grunnkurs, men denne økningen var riktignok mye mindre enn økningen i elevtallet i allmennfaglige studieretninger. Således gikk andelen som yrkesfagelevne utgjorde av grunnkurselevne ned fra 51,3 i 1998 til 50,3 prosent i 1999. Dette kan vanskelig sies å være en stor nedgang, særlig ikke ettersom året før, 1998, hadde yrkesfagelevnes andel av alle elevene økt i forhold til 1997. Dermed var forskjellen mellom 1997 og 1999 når det gjelder yrkesfagelevnes andel av det totale antall grunnkurselever svært liten, nemlig henholdsvis 50,6 prosent mot 50,3 prosent.

Tabell 1. Elever i alt på ettårige grunnkurs 1997, 1998 og 1999. Allmennfaglige og yrkesfaglige studieretninger. Kilde: SSB 1998, 1999, 2000.²

	Absolutte tall			Prosent			Prosent endring 1997-1999	Prosent endring 1998-1999
	1997	1998	1999	1997	1998	1999		
Allmenne, økonomiske og administr. fag, musikk, dans, drama og idrettsfag	30238	29425	31270	49,4	48,7	49,7	+ 3,4%	+ 6,2%
Yrkesfaglige studieretn.	30934	31009	31701	50,6	51,3	50,3	+ 2,5%	+ 2,2%
Sum	61172	60434	62971	100,0	100,0	100,0	+ 2,9%	+4,2%

1998 synes å ha vært et år med midlertidig nedgang i elevtallene. I den videre framstillingen der vi baserer oss på tall som NIFU har samlet inn via Linda inntak, har vi dessverre ikke tall for 1998.

2.2 Innfallsvinkler for å studere endring i søkemønsteret

Endringer når det gjelder fordelingen av søkere og elever på de ulike studieretningene, kan omtales på flere måter.

- *Søkertall versus elevtall.* Fordelingen av *elever* etter studieretning kan være noe forskjellig fra fordelingen av *søkere* etter studieretning. Søkningen defineres her etter det som var førsteønsket. Det er ikke store forskjeller i fordelingen av søkere og elever,

² NIFU har for 1997, gjennom Linda inntak, registrert 62.730 grunnkurselever, av disse 29.834 på allmennfaglige studieretninger (medregnet musikk, dans drama og idrettsfag). Avviket mellom SSBs og NIFUs tall er altså ikke stort. Data fra Linda gjelder i all hovedsak elever i de fylkeskommunale skolene, mens SSB også har med tall for private videregående skoler. NIFU har for eksempel registrert noen flere elever på helse- og sosialfag (grunnen kan være at elever på to-årig grunnkurs er med i NIFUs tall), noe færre elever på formgivningsfag, og nøyaktig samme antall som SSB på byggfag. Hovedforskjellen ligger i tallet på elever på "annet/uspesifisert kurs" (herunder tilrettelagte kurs), som ikke er med i SSBs tall over grunnkurselever, og som utgjorde 1679 elever i NIFUs tall. Avvik i tallene kan for øvrig ha sammenheng med tidspunkt for registrering/oppdatering og overføring fra fylkene til hhv. NIFU og SSB. For 1999 er NIFUs tall: 64.204 grunnkurselever, av disse 29.913 på allmennfaglige studieretninger.

siden de fleste får førsteønsket sitt innfridd. Grunnen til at de to fordelingene likevel er noe forskjellige, er at det er vanskeligere å få oppfylt førsteønsket til noen studieretninger enn til andre. Generelt har søkere til allmennfag oftere fått oppfylt førsteønsket enn søkere til yrkesfaglige studieretninger. Tall for *søkning* gir dermed et noe bedre uttrykk for de unges preferanser enn elevtallene, men avvikene er som nevnt små. For skoleåret 1991-92, som er sammenlikningsår før reformen, har vi bare elevtall. Når det gjelder det siste skoleåret, 1999-2000, har vi også bare elevtall. For sammenlikning over tid der vi ser på lengst mulig periode, må vi derfor bruke elevtall.

- *Med eller uten rett.* Vi kan se på søkere og elever *i alt*, og søkere og elever *med eller uten rett*. Det kan i seg selv være interessant å få med totaltall for søkningen, for når det gjelder rekruttering til ulike studieretninger/fag, vil det ut fra mange hensyn være uinteressant om elevene/søkerne er over/under rettighetsalder. Dette gjelder spesielt spørsmålet om arbeidslivets behov; er det nok søkere/elever? På den annen side er også skillet mellom rettighetshavere og søkere/elever uten rett interessant og nødvendig å ta hensyn til. Elever uten rett har lavere gjennomføringsgrad/dårligere progresjon (jf. Støren m.fl. 1998). Grunnen er til dels manglende rettigheter til å få fortsette, slik rettighetene var definert inntil opplæringsloven ble vedtatt endret i juni 2000. En annen grunn er en større tendens til å la være å søke VKI eller VKII blant elever uten rett enn blant rettshaverne. Med tanke på spørsmål om hvor mange som vil uteksamineres med en aktuell kompetanse, vil tallet for elever/søkere uten rett, på grunn av deres lavere grad av gjennomføring, være mindre utslagsgivende enn tilsvarende for elever med rett.
- *Sammenliknbarhet over tid.* Et annet forhold er at tall for elever/søkere med rett er sammenliknbare over tid, mens tall for søkere/elever uten rett er mindre sammenliknbare. Det sistnevnte kommer av at sammensetningen av gruppen uten rett er endret mye i perioden vi ser på. Etter hvert som stadig flere ungdomskull fikk rett til opplæring, forsvant de yngste (17-åringen og 18-åringene, til dels også 19-åringene) ut av gruppen som var uten rett til opplæring, slik at gjennomsnittsalderen i denne gruppen økte. Det er derfor av spesiell interesse å sammenlikne rettshaverne over tid, siden det er grupper som er mer direkte sammenliknbare med tanke på alder.
- *Ny rettighetsselev eller søker grunnkurs for andre gang?* Også blant søkere/elever med rett til opplæring kan en skille mellom to grupper. Det er søkere/elever med rett som søkte grunnkurs for første gang (kom som regel rett fra grunnskolen), og søkere/elever som er registrert som grunnkurs søker med rett en eller flere ganger før. Den sistnevnte gruppen er stor nok til å påvirke fordelingen av søkere/elever etter studieretning. Dette blir tydelig fordi det blant annen gangs søkere er en større tendens til å velge yrkesfag enn blant første gangs søkere. Sammenliknes tall for elever i årene etter skoleåret 1994-95 med tall for elever som kom rett fra grunnskolen i 1991 eller med de nye rettselevne som kom i 1994, bør vi derfor trekke ut de av rettselevne ved grunnkurs i 1995 eller senere som hadde søkt (og hadde vært rettshaver) tidligere år, for å mest mulig sammenliknbare tall. *Sammenlikningen av førstegangssøkerne er viktig for å se*

om det er nye trender i søkemønsteret. På den annen side er også totaltall for søkere/elever med rett på de ulike studieretningene i seg selv viktig å ha oversikt over, derfor vil vi også presentere slike tall. En grunn til det, er at summen av dem som har gjort omvalg og dem som søker første gang, sier mer om den endelige fordelingen av de ulike typer kompetanse som vil bli resultatet – for samfunnet – av de unges opplæringsløp.

- *Samletall for yrkesfag versus allmennfag.* Det kan i mange sammenhenger være interessant å slå sammen tall for alle elever/søkere ved henholdsvis yrkesfaglige og allmennfaglige studieretninger; altså se på utviklingen i tallene om vi deler elev/søkermassen i to hovedretninger.

I tabellene som følger nedenfor vil vi ta hensyn til alle de ulike aspektene vi har nevnt, men vi vil legge hovedvekten på å beskrive utviklingen for de yngste søkerne, første gangs søkere med rett til opplæring, fordi tallene for disse er mest sammenliknbare over tid. Tallene i tabellene gjelder personer som vi har de aktuelle opplysningene om (rettsstatus, søkerstatus, studieretning søkt, elevstatus).

2.3 Elever og søkere med rett til opplæring. Fordeling på ulike typer studieretninger 1991-1999

I tabell 2 har vi for skoleåret 1991-92 brukt tall fra Statistisk sentralbyrå som gjaldt studieretning- og kursstrukturen som eksisterte i tiden før reformen. Vi har så godt som mulig tilpasset disse til studieretningene som gjelder etter reformen (jf. Sandberg og Vibe (1995):114). Tall for elever som kom rett fra grunnskolen 1991 og som startet i videregående opplæring i 1991, som presenteres i tabell 2, er dermed tilnærmet sammenliknbare med tallene for de øvrige årene.

Tabell 2. Elever som kom rett fra grunnskolen 1991 og elever med rett til opplæring som var førstegangssøkere med rett i skoleårene 1994-95 til 1999-2000, etter studieretning. Vertikal prosentuert.

	1991-92	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1999-2000*
Allmenn, øk. adm.	63,0	50,5	48,5	46,8	46,7	46,0
Mus., dans, drama	0,9	2,1	2,4	2,6	2,7	2,7
Idrett	2,0	3,7	3,8	4,1	4,1	4,2
Helse- og sosialf.	5,9	10,7	10,6	9,8	9,8	8,7
Naturbruk	1,7	2,4	2,3	2,2	2,0	2,2
Formgivning	2,9	5,8	6,5	7,2	7,5	8,4
Hotell/næring	3,3	4,9	5,1	4,9	4,8	4,8
Byggfag	2,6	2,4	3,5	3,6	3,9	3,5
Tekn. byggfag	1,1	0,7	0,9	1,0	1,0	1,2
Elektrofag	5,0	6,6	6,7	7,1	6,8	7,1
Mekan.fag	10,0	8,9	8,5	8,6	8,6	8,3
Kjemi/prosess	0,2	0,4	0,6	0,7	0,6	0,6
Trearbeidsfag	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,4
Annet/uspesif.**	0,9	0,6	-	0,5	0,9	1,7
Sum (=100 %)	51827	49169	48449	46937	48107	49124

*Førstegangssøkere med rett i 1999 gjelder elever som kom rett fra grunnskolen våren 1999, og skal dermed være direkte sammenliknbart med elevtallene for 1991. For årene 1994-95 til 1997-98 er førstegangssøkere definert ut fra registrert rettighetsstatus, og ut fra at søkeren ikke tidligere hadde vært registrert med rett til opplæring.

** Variasjonen i andel "annet/uspesifisert" kan være tilfeldig og ikke reell, og kan komme av varierende praksis mht. bruk av "gamle koder" eller spesifisering av tilrettelagte kurs. Økningen i andel "annet" i siste skoleår er derfor muligens ikke reell. Det påvirker i så fall i noen, men liten, grad fordelingen på de ulike studieretningene. Trolig – sammenliknet med SSBs tall (der vi imidlertid ikke kan skille ut rettselevene spesielt) – er *det andelen som går på allmennfag* som er mest påvirket, og som således er for *lav* i NIFUs tall.

Studieretninger mot studiekompetanse før Reform 94, det vil si *allmennfag og handel og kontor*, samlet 63 prosent av de yngste elevene i 1991. Tilnærmet sammenliknbart tall for 1994 var 50,5 prosent, altså en klar økning for yrkesfagene og nedgang for allmennfagene. Legger vi til andelen for studieretningene for musikk, dans drama og idrett, de to øvrige studieretningene som gir generell studiekompetanse etter Reform 94, var andelen vel 56 prosent. Nedleggelsen av studieretningen handel og kontor kan ha vært en like viktig årsak til at færre valgte studieretninger mot studiekompetanse etter Reform 94, som det at yrkesfagene generelt framstod med bedre tilbud ved at de nå ga bedre muligheter til å få full yrkeskompetanse. Utover i perioden har andelen elever på yrkesfag holdt seg på samme nivå, eller det vil si den lå noe høyere i årene 1995-1999, rundt 46 prosent, enn i 1994.

Andelen av de yngste elevene som begynte i helse- og sosialfag, økte kraftig etter innføringen av reformen. Denne studieretningen fikk flere nye muligheter etter at reformen ble innført, blant annet gjennom etableringen (på landsbasis) av nye fag som barne- og ungdomsarbeiderfaget og omsorgsarbeiderfaget, fag som etter to år i skole og to års læretid gir fagkompetanse. Etter de to første skoleårene har det vært en liten nedgang i andelen som nye rettighetslever på denne studieretningen utgjør av alle nye rettighetslever. I absolutte tall har imidlertid nedgangen vært ganske stor de to siste årene, fra 4733 elever i 1997 til ca 4298, altså en nedgang på 9 prosent.

Formgivningsfag har hatt en stor økning i elevtallene, dernest er det *byggfagene* som har hatt størst økning. Men ellers har det generelt vært et nokså stabilt mønster i årene etter at reformen ble innført. Dette kan både ha sammenheng med et relativt stabilt søkemønster og at tallet på plasser som fylkene tilbyr er relativt stabilt. Hvis utviklingen i søkemønsteret er svært forskjellig fra utviklingen i elevtallene fordelt på studieretninger, er det fylkenes dimensjonering av skoleplasser snarere enn de unges valg som er bakgrunnen for den relativt store stabiliteten i elevtallene (med de unntakene vi har nevnt over), slik vi ser det i tabell 2.

I tabell 3 vises utviklingen i søkertallene. Søkertallene dekker en kortere periode enn elevtallsutviklingen, siden vi ikke har søkertall for 1991 og 1999. For skoleårene fra 1995-96 til 1997-98 presenteres i tabell 3 tall både for førstegangssøkere med rett (venstre kolonne) og for alle rettighetssøkere til grunnkurs i alt hvert år (høyre kolonne). Sistnevnte gruppe omfatter også søkere som har vært registrert som søker med rett minst ett år før, mens disse er utelatt i tallene for førstegangssøkere (venstre kolonne). Det er tall i venstre kolonne for årene 1995-1997 som er mest sammenliknbare med tall for rettighetssøkere i 1994, som var det første kullet med rett til opplæring.

Tall over *søkerne* viser i hovedtrekk samme mønster som utviklingen tallene for *elevene*, men søkertallene viser noe lavere andeler på allmennfag. Grunnen er at en høyere andel av dem som søkte allmennfag enn av dem som søkte yrkesfag, ble elever.

Tabell 3. Med rett til opplæring: Søkere etter studieretning som var deres førsteønske. Nye rettighetssøkere og alle rettighetssøkere det enkelte året separat. Prosen.

	1994-95	1995-96		1996-97		1997-98	
	Søkere med rett (alle første gang)	Søker første gang	Retts-søkere i alt	Søker første gang	Retts-søkere i alt	Søker første gang	Retts-søkere i alt
Allmenne, økom. og administr. fag	48,5	45,5	42,3	45,0	40,2	44,5	39,6
Mus.,dans,drama	3,1	3,3	3,4	3,6	3,6	3,7	3,6
Idrett	5,0	4,6	4,4	4,8	4,3	4,8	4,2
Helse- og sosialfag	11,2	10,8	11,6	9,6	10,8	9,4	10,9
Naturbruk	2,5	2,3	2,5	2,2	2,4	2,0	2,2
Formgivning	5,5	7,0	7,6	7,9	9,0	8,6	9,6
Hotell/næring	5,0	5,5	6,1	5,0	5,9	4,8	5,6
Byggfag	2,1	3,5	3,8	3,5	3,9	3,7	4,1
Tekn. Byggfag	0,6	0,7	0,7	0,8	0,9	0,9	1,0
Elektrofag	7,1	7,4	7,1	7,9	7,5	7,6	7,2
Mekaniske fag	8,4	7,8	8,6	7,9	9,0	8,0	9,0
Kjemi/prosessfag	0,4	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6
Trearbeidsfag	0,5	0,6	0,7	0,5	0,7	0,5	0,7
Annet/uspesifisert	0,4	0,5	0,6	0,6	1,0	1,0	1,7
Sum (=100 %)	51379	52195	58644	51491	61664	51647	62401

Vi ser først på nye rettighetssøkere, førstegangs søkere. Etter det første skoleåret med reformen (1994-95), var det en nedgang i andelen som søkte allmennfag, men de øvrige årene var det en stabil andel av førstegangs søkerne med rett som søkte allmennfag (rundt 45 prosent). En tilsvarende utvikling så vi for *elevtallene* i tabell 2. Også der var det en høyere andel på allmennfagene i skoleåret 1994-95 enn i årene som fulgte.

Det er en nedgang fra 1994 til 1997 i andelen av nye rettighetssøkere som søker helse- og sosialfag, og en klar økning for formgivningsfag og for byggfag, det samme som vi så for *elevtallsutviklingen*. *Elevtallsutviklingen* gir altså et reellt uttrykk for mønsteret i de unges valg, selv om kapasiteten ikke helt fanger opp økningen i interesse for formgivningsfagene.

Deler vi inn studieretningene etter om de gir generell studiekompetanse eller yrkes/fagkompetanse (jf. tabellene 4 og 5), ser vi at blant førstegangs søkerne utgjorde søkningen til yrkesfag vel 43 prosent i 1994 og vel 46 prosent i årene 1995 - 1997 (når annet/uspesifisert holdes utenom). Tallet på *elever* (jf. tabell 5) ved yrkesfag som hadde vært

førstegangs søkerne med rett, utgjorde vel 43 prosent i 1994 mot ca 46 prosent både i 1996, 1997 og 1999.

Andelen på yrkesfag er om lag den samme enten en ser på søkere eller elever, noe som ved første blick kanskje kan synes merkelig, i og med at søkere til yrkesfag generelt i mindre grad enn allmennfagelever får førsteønsket sitt oppfylt (jf. tabell 11). Grunnen er at i tabellene 4 og 5 er studieretningene musikk, dans og drama og idrett med slått sammen med allmennfag til hovedgruppen ”studieretninger som gir generell studiekompetanse”³. Søkere til musikk, dans og drama og idrett får i minst grad av alle førsteønsket sitt innfridd (jf. tabell 11), og disse to studieretningene utgjør dermed en mindre andel av elevene enn av søkerne.

Tabell 4. Grunnkurssøkere som var førstegangs søkere med rett til opplæring, etter om de søkte en yrkesfaglig studieretning eller en studieretning mot generell studiekompetanse, skoleårene 1994-95 – 1997-1998. Prosent.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98
Allmenne, økonomiske og administrative fag, musikk, dans drama og idrett	56,7	53,7	53,7	53,5
Yrkesfaglige studieretninger	43,3	46,3	46,3	46,5
Sum (=100 %)*	51187	51896	51169	51155

Tabell 5. Grunnkurselever som var førstegangs søkere med rett til opplæring, etter om de gikk i en yrkesfaglig studieretning eller en studieretning mot generell studiekompetanse, skoleårene 1994-95 – 1999-2000. Prosent.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1999-2000
Allmenne, økonomiske og administrative fag, musikk, dans drama og idrett	56,7	54,7	53,9	54,0	53,9
Yrkesfaglige studieretninger	43,3	45,3	46,1	46,0	46,1
Sum (=100 %)*	48867	48449	46679	47670	48267

*Her har vi trukket ut personer som ikke lar seg direkte plassere på noen av de 13 studieretningene ("annet/uspesifisert").

Både elevtall og søkertall er forbløffende stabile i alle årene etter første reformår. Selv om vi ikke har søkertall for 1999, tyder tallene på stor stabilitet i søkemønsteret med hensyn til valg av yrkesfag versus allmennfag i hele perioden. Tallene tyder ikke på noen redusert interesse for yrkesfagene i løpet av perioden blant de nye søkerne, snarere en tendens til det motsatte, sammenliknet med første reformår og tiden før reformen (jf. tabell 2). Sett i forhold til 1994 har det vært en liten nedgang for allmennfagene, og innenfor yrkesfagene har det vært noen

³ Vi ser i denne sammenhengen bort fra at det innenfor to yrkesfaglige studieretninger på VKII nivå er kurs som gir generell studiekompetanse (naturforvaltning og tegning, form og farge), og at det innenfor studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag er kurs som fører fram mot yrkeskompetanse og ikke studiekompetanse.

forskyvninger, med en nedgang for helse- og sosialfag og en økning for formgivningsfag og byggfag.

Det synes altså så langt ikke å være holdepunkter for at det utdannes færre med yrkeskompetanse enn før Reform 94. Bekymringer, jf. for eksempel Skolefokus nr 9/2000, for at for få satser på yrkesfag, synes å være overdrevet⁴ ut fra de tallene vi har. Riktignok vil en del av dem som begynner på yrkesfaglige grunnkurs ta allmennfaglig påbygging, eventuelt i stedet for å skaffe seg yrkeskompetanse, men likevel utdannes flere med yrkeskompetanse enn før reformen. En grunn til det er at det totalt sett har vært flere som begynner i yrkesfaglige grunnkurs, men den viktigste grunnen er at de som begynner, nå i større grad enn før fullfører med full yrkeskompetanse (jf. Støren m. fl. 1998).

2.4 Søker for andre gang?

I tabell 3 framgikk det at rettighetssøkere som har søkt før (høyre kolonne for årene 1995 til 1997 i tabell 3 gjelder tall for nye og gamle rettighetssøkere sett samlet), har et annerledes søkemønster enn førstegangs søkerne (venstre kolonne i tabell 3). Hovedforskjellen er den lavere andelen (i høyre kolonne) som søker allmennfag, og at denne andelen reduseres utover i perioden. Dette kommer av at jo lenger ut i perioden, desto flere med rett kan ha søkt for andre eller tredje gang. Flere av dem som søker på nytt, søker yrkesfag enn av dem som søker for første gang. Med andre ord er det en tendens til at når en søker grunnkurs på nytt, så er det fordi et førstevalg av allmennfag har vist seg å være feil. Tendensen til å velge om fra allmennfag til yrkesfag illustreres tydeligere i tabell 6.

Tabell 6. Grunnkurssøkere 1995 med rett til opplæring som også hadde søkt grunnkurs 1994. Andeler som søkte allmenne fag* og yrkesfag i 1995 av dem som også hadde søkt i 1994. Prosent.

	Valgte allm.fag* i 1995	Valgte yrkesfag i 1995	N (=100%)
Valgte allmenne, økonomiske og administrative fag, musikk, dans og drama eller idrett i 1994	46,6	53,4	2121
Valgte yrkesfaglige studieretninger i 1994	10,9	89,1	4328
Gjennomsnitt/sum	22,6	77,4	6449

* Omfatter studieretningene allmenne, økonomiske og administrative fag, musikk, dans og drama og idrett.

Vi ser at andelen av "gjengangerne" som søker yrkesfag, er langt høyere enn gjennomsnittet. Vi ser også at av dem som hadde søkt yrkesfag 1994, var det bare 11 prosent som gjorde et omvalg til studieretninger mot studiekompetanse 1995. Det store flertallet valgte en

⁴ Dette betyr imidlertid ikke at det ikke kunne vært behov i samfunnet for at en større del av de unge satser på yrkeskompetanse, men at oppfatningen om at det er færre enn før som får yrkeskompetanse, synes å være overdreven.

yrkesfaglig studieretning, enten den samme som studieretningen som året før eller en annen yrkesfaglig studieretning. Motsatt: Av dem som hadde valgt allmennfag i 1994 og søkte grunnkurs på nytt høsten 1995, valgte over halvparten en yrkesfaglig studieretning.

2.5 Søkere og elever uten rett til opplæring sammenliknet med alle søkere/elever med rett

Tabell 7 viser utviklingen i tallet på elever *uten* rett til opplæring sammenliknet med tall for *alle elever med rett*. Tallene for rettighetslevene omfatter her både elever som søkte for første gang og andre elever med rett. Fordelingen av alle rettselevne er i hovedsak den samme som for rettighetslever som var førstegangs søkere (jf. tabell 2), men andelen rettselever i yrkesfaglige studieretninger i tabell 7 er generelt noe høyere i årene 1995-1999 enn tilsvarende for førstegangs søkere i tabell 2. Grunnen er, som nevnt før, en større tendens til å velge yrkesfag ved andre gangs søkning til grunnkurs enn første gangs søkning.

Tabell 7. Elever med rett til opplæring i alt og elever uten rett 1994-1999 fordelt på studieretning. Prosent.

	1994-95		1995-96		1996-97		1997-98		1999-2000	
	Med Rett	Uten rett	Med Rett	Uten rett	Med Rett	Uten rett	Med Rett	Uten rett	Med Rett	Uten rett
Allmenn, øk. adm.	50,5	27,7	45,7	27,5	42,5	27,0	42,3	37,8	41,3	34,5
Mus.,dans, drama	2,1	1,2	2,4	1,3	2,6	0,8	2,6	0,6	2,6	0,4
Idrettsfag	3,7	1,6	3,6	1,1	3,7	1,3	3,6	0,4	3,7	0,2
Helse- og sosialfag	10,7	19,1	11,4	22,8	10,9	23,1	11,2	18,9	10,4	21,7
Naturbruk	2,4	4,1	2,5	4,3	2,4	5,2	2,1	3,5	2,5	3,2
Formgivning	5,6	8,7	7,0	8,1	8,0	8,4	8,3	6,5	9,0	5,7
Hotell/næring	4,9	8,3	5,5	8,0	5,8	6,7	5,5	4,7	5,6	3,8
Byggfag	2,4	4,8	3,8	4,5	4,0	3,4	4,2	2,3	4,0	2,4
Tekn. byggfag	0,7	2,8	1,0	3,0	1,2	2,1	1,2	1,4	1,3	1,0
Elektrofag	6,6	4,0	6,5	3,8	6,8	4,0	6,5	3,3	6,7	2,6
Mekaniske fag	8,9	11,6	9,2	11,4	9,7	8,4	9,4	5,2	9,3	4,3
Kjemi/prosessfag	0,4	1,1	0,6	1,5	0,7	1,3	0,6	1,6	0,6	1,1
Trearbeidsfag	0,5	2,3	0,7	2,7	0,8	2,9	0,7	1,9	0,6	2,1
Annet/uspesifisert*	0,6	2,7	-	-	0,9	5,2	1,7	12,2	2,5	17,0
Sum (=100 %)	49169	15178	53837	7495	54645	5568	56911	5818	59099	5105

* Variasjonen i andel "annet/uspesifisert" kan være tilfeldig og ikke reell, og kan komme av varierende praksis mht. bruk av "gamle koder" eller spesifisering av tilrettelagte kurs. Økningen i andel "annet" i siste skoleår er derfor muligens ikke reell. Det påvirker i så fall i noen, men stort sett liten, grad fordelingen på de ulike studieretningene.

Rettsselever og elever uten rett fordeler seg svært forskjellig etter studieretning, med langt flere av rettsselevene som velger allmennfag enn blant elevene som er uten rett til opplæring. I 1997 skjedde det imidlertid noe med søkningen til allmennfag blant søkere uten rett til opplæring. Det skal vi komme tilbake til.

En annen svært viktig forskjell mellom rettsselever og elever uten rett er at langt flere av elevene uten rett enn av rettsselevene går på helse- og sosialfag. Blant elever som er uten rett til opplæring holder andelen på helse- og sosialfag seg høy i hele perioden. Forskjellen i interesse for helse- og sosialfag mellom dem som har rett til opplæring og dem som er eldre og ikke har rett, framkommer enda tydeligere når det gjelder tall for søkning, jf tabell 8. Rundt 30 prosent av søkerne uten rett har helse- og sosialfag som førsteønske. Mange av dem ble avvist (jf. Sandberg og Vibe 1995). I 1995 stod 51 prosent av søkere uten rett som søkte helse- og sosialfag uten tilbud, alle nivåer sett under ett (Støren 1999).

Søkningen til helse- og sosialfag ble imidlertid redusert utover i perioden, også blant søkere uten rett til opplæring (jf. tabell 8). Men vi så samtidig av tabell 7 at blant elever uten rett, utgjør andelen som går på helse- og sosialfag en like høy andel i 1997 som i 1994 (19 prosent begge år), og en enda høyere andel i 1999 (21,4 prosent). Dette har sammenheng med at flere av søkerne uten rett får tilbud om plass når det absolutte tallet på søkere uten rett går ned.

Også til studieretninger som kan betegnes som "harde yrkesfag" var det en relativ nedgang i elevtallene blant elever uten rett. Det gjelder for eksempel mekaniske fag, elektrofag og hotell- og næringsmiddelfag. Når det gjelder mekaniske fag og hotell- og næringsmiddelfag, gjenspeiles dette også i søkertallene, jf. tabell 8.

En annen viktig forskjell mellom rettsselever og elever uten rett gjelder spørsmålet om stabilitet versus endring over tid. Stabiliteten når det gjelder fordeling etter studieretning er langt større blant rettsselevene enn er blant elever uten rett. Det er blitt færre elever uten rett med årene, noe som er naturlig i og med at stadig flere årskull omfattes av retten til opplæring. Men etter de to første reformårene holdt tallet på elever uten rett på grunnkurs seg relativt stabilt, samtidig som tallet på søkere uten rett fortsatte å synke. Elevtallet var faktisk noe høyere i skoleåret 1997-98 enn i året foran. Når antallet elever uten rett holdt seg, må det ses på bakgrunn av at det var færre av søkerne uten rett som fikk avslag i 1997 (jf Støren m.fl. 1998), enn årene før.

Tabell 8. Uten rett til opplæring. Søkere til grunnkurs* etter studieretning som var førsteønsket. Prosent.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98
Allmenne, økonomiske og adm. fag	15,5	11,7	15,7	24,8
Musikk, dans og drama	2,4	1,6	1,3	0,7
Idrettsfag	1,7	1,0	0,8	0,5
Helse- og sosialfag	30,4	31,3	28,8	25,8
Naturbruk	3,3	3,6	4,0	3,1
Formgivning	15,3	17,9	15,8	11,6
Hotell/næring	10,1	10,2	9,2	6,8
Byggfag	3,0	3,6	3,4	2,8
Tekniske byggfag	1,4	1,4	1,5	1,3
Elektrofag	5,1	5,4	5,1	4,7
Mekaniske fag	8,9	7,9	7,1	5,5
Kjemi/prosessfag	0,8	1,3	1,6	1,8
Trearbeidsfag	1,5	2,0	2,4	1,8
Annet/uspesifisert	0,7	1,2	3,2	8,8
Sum (=100 %)	28420	16511	12310	10275

* Tall for søkere uten rett til grunnkurs i 1994 og 1995 er lavere enn tall oppgitt i NIFU rapport 18/98, fordi disse talene til dels også omfattet søkere som ikke var primærsøkere til grunnkurs. I tabellene 7 og 8 og i teksten nedenfor som omhandler søkere etter alder, er sistnevnte type søkere tatt bort.

Tabell 8 viser hvor stor nedgangen i søkertallene har vært blant dem som er uten rett til opplæring. Som nevnt kan dette langt på vei forklares med at stadig flere kull fikk rett til opplæring og at tallet på aktuelle søkere uten rett dermed ble redusert. Tallene er imidlertid også for uttrykk for en reell nedgang i interessen for å søke fylkeskommunal videregående opplæring blant dem som er uten rett til opplæring. Det ser vi av at det var en nedgang fra 1994 til 1997 i søkningen innenfor aldersgruppen 19-24 år, det vil si en aldersgruppe som både i 1994 og 1997 var over rettighetsalder. I 1994 var det 7923 primærsøkere til grunnkurs i alderen 20-24 år, mot 4296 i 1997. I aldersgruppen som var 25 år eller mer, var det imidlertid noe flere grunnkurssøkere i 1997 enn i 1994, 5083 i 1997 mot 4747 primærsøkere til grunnkurs i 1994.

Flere forhold har vært utslagsgivende. Mange potensielle elever uten rett har trolig hatt andre alternativer, for eksempel fordi mulighetene på arbeidsmarkedet bedret seg sterkt i perioden. Mye tyder imidlertid på en "individuell resignasjon" blant mange av dem som har fått avslag året før (jf. Støren m. fl. 1998), og vi kan trolig også spore en "kollektiv resignasjon"; en oppfatning om at det ikke nytter fordi ens søknad vil komme langt ned på listen etter at rettselevne er sikret plass. Det er blant annet på denne bakgrunn en må se endringene i

opplæringsloven, med utvidelse av retten til opplæring til nye grupper, som er omtalt i avsnitt 1.3.

2.6 Nærmere om søkningen til allmennfag blant søkere uten rett til opplæring

Et annet spesielt trekk ved resultatene i tabell 7 er at det var langt flere av elevene uten rett som begynte i allmennfag i 1997 og 1999, enn det som hadde vært vanlig de foregående årene. Dette har sammenheng med at det var en stor økning i selve *søkningen* til allmennfag blant søkerne uten rett, jf. tabell 8, og ikke bare i at andelen som fikk elevplass på allmennfag økte. Som nevnt har vi ikke søkertall for 1999, men siden den høye andelen av elever uten rett som begynte i allmennfag holdt seg fra 1997 til 1999, er det sannsynlig at søkningen til allmennfag var høy i denne gruppen også i 1999. Fra 1996 til 1997 økte andelen som søkte allmennfaglig grunnkurs av søkerne uten rett fra 15,7 til 24,8 prosent, jf. tabell 8. Totaltallet (prosentueringsgrunnlaget) på grunnkurssøkere uten rett gikk ned fra 1996 til 1997, men det var likevel ikke bare i relative tall det var en økning i søkningen til allmennfag blant elever uten rett. I absolutte tall var økningen fra 1936 i 1996 til 2547 i 1997. Vi har tidligere funnet (jf. bl.a. Støren m. fl. 1998) at det er blant de eldste søkerne det er langt vanligere å søke yrkesfag enn allmennfag. Tatt i betraktning av at gjennomsnittsalderen blant søkere uten rett til opplæring var langt høyere i 1997 enn i 1996, må økningen på allmennfag blant søkerne uten rett sies å være overraskende. Det var langt flere av disse søkerne som var over 24 år i 1997 enn i 1996, og – mens det var nesten ingen 19-årige søkere uten rett i 1997 – utgjorde 19-åringene 17 prosent av søkerne uten rett i 1996.

Det var altså særlig mange ”eldre” allmennfagsøkere i 1997, og i de senere årene har allmennfagsøkerne (i gjennomsnitt) vært de eldste blant søkerne uten rett. I 1997 var gjennomsnittsalderen blant søkere uten rett på allmennfag vel 29 år, mens den var 26 år på yrkesfag. I 1996 var tilsvarende tall henholdsvis i underkant av 25 år og vel 24 år. I 1995 var gjennomsnittsalderen blant søkere uten rett til allmennfag 22 år, og lavere enn blant andre søkere, der den var 23 år. I 1994 var tilsvarende tall i underkant av 20 år (allmennfag) og 21 år blant søkere til yrkesfag.

At gjennomsnittsalderen blant søkere uten rett øker utover i perioden, er naturlig siden det ble stadig flere årskull som fikk rett til opplæring, men dette forklarer ikke hvorfor gjennomsnittsalderen på søkere uten rett til allmennfag var så mye høyere i 1997 (29 år) enn i 1995 (22 år), mens gjennomsnittsalderen blant dem som søkte yrkesfag bare økte fra 23 til 26 år. Hva som er årsaken til dette, kan vi ikke svare sikkert på med våre data. En forklaring er nok en viss bevegelse vekk fra helse- og sosialfag blant de eldre søkerne. Selv om den studieretningen fortsatt samler den største gruppen av søkerne uten rett, har det vært en stor reduksjon i søkerandelen til grunnkurset på denne studieretningen, fra 30,4 prosent i 1994 til 25,8 i 1997. En mulig årsak til en viss dreining vekk fra helse- og sosialfag mot allmennfag kan være at søkere uten rett har ”oppdaget” at allmennfaglig

studieretning også gir mulighet til yrkeskompetanse innenfor handel- og kontorfag og lignende, det kan komme av en generell økt interesse for å få studiekompetanse, og det kan muligens i noen grad komme av fokusering i media på negative sider ved yrker innenfor helse- og sosialsektoren. En muligens like viktig delforklaring kan være at en form for ”kollektiv resignasjon” blant søkere uten rett kan ha slått særlig ut i forhold til det å søke nettopp helse- og sosialfag. Det hadde vært særlig vanskelig for søkere uten rett bli elev på studieretning for helse- og sosialfag, mens det omvendte var tilfelle på allmennfagene. De fleste søkere uten rett kommer inn på allmennfagene.

Blant søkere uten rett i 1997 fikk 94,2 prosent av søkerne til allmennfaglig grunnkurs førsteønsket innfridd (2399 av 2547 søkere), mot 83,4 prosent i 1996 (1728 av 1936). Økningen i andelen som fikk førsteønsket innfridd er altså en faktor som kommer i tillegg til at søkertallet økte, når det gjelder årsaken til økningen i andelen som allmennfagelevne utgjør blant elever uten rett til opplæring.

Andelen som fikk førsteønsket innfridd av søkere uten rett til helse- og sosialfag grunnkurs økte også i perioden, som følge av nedgang i søkertrallene, men andelen var fortsatt langt lavere enn for allmennfagene. I 1997 var andelen 64,8 prosent, mot 61,6 prosent i 1996 og bare 32,5 prosent i 1995.

I tillegg til helse- og sosialfag har det vært en nedgang i søkningen til formgivningsfag blant søkere uten rett, og en viss nedgang for hotell- og næringsmiddelfag. Det har også vært vanskelig for søkere uten rett å få skoleplass på formgivningsfagene. Dette er også en studieretning som favner mange søkere uten rett, men søkningen til formgivningsfagene utgjør likevel en stadig lavere andel av søkerne uten rett til opplæring. Derfor kan en muligens se nedgangen i søkning blant de eldste både til helse- og sosialfag og til formgivningsfag, og økningen på allmennfagene, som en form for tilpasning til hva en hadde erfart fra venner og bekjente (eller fra egen tidligere søkning) om hvilke studieretninger det var størst muligheter til å komme inn på. Liknende kan muligens gjelde hotell og næringsmiddelfag, som det også har vært vanskelig å komme inn på for søkere uten rett til opplæring. Dette er også en studieretning der søkningen har gått ned blant søkerne uten rett.

2.7 Alle søkere – med eller uten rett

Hvor store har så de totale søkertallene til grunnkurs vært, uavhengig om søkerne hadde rett eller var uten rett til opplæring? Tabell 9 gir en oversikt over utviklingen for den perioden vi har søkertall. Størst endring finner vi for helse- og sosialfagene, der det særlig er nedgangen i søkningen blant de eldste (uten rett) som har slått ut. For byggfag finner vi en økning, men ellers stort sett bare mindre endringer. For allmennfagene er det stor stabilitet.

Tabell 9. Søkere til grunnkurs i alt, med eller uten rett til opplæring, etter hva slags studieretning som var førsteønsket. Skoleårene 1994-95 til 1997-98⁵. Prosent.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98
Allmenne, økonomiske og adm. fag	36,7	35,5	36,1	37,5
Musikk, dans og drama	2,8	3,0	3,2	3,2
Idrettsfag	3,8	3,6	3,7	3,7
Helse- og sosialfag	18,0	15,9	13,8	13,0
Naturbruk	2,8	2,7	2,7	2,3
Formgivningsfag	9,0	9,9	10,2	9,9
Hotell- og næringsmiddelfag	6,8	7,0	6,5	5,8
Byggfag	2,4	3,7	3,8	3,9
Tekniske byggfag	0,9	0,9	1,0	1,1
Elektrofag	6,4	6,8	7,1	6,8
Mekaniske fag	8,6	8,5	8,7	8,5
Kjemi- og prosessfag	0,5	0,7	0,8	0,8
Trearbeidsfag	0,9	0,9	1,0	0,8
Annet/uspesifisert	0,5	0,8	1,3	2,7
Sum (=100 %)	79799	75155	73474	72677

I tabell 10 viser vi utviklingen når vi slår sammen søkertallene i to kategorier, etter om førsteønsket var en allmennfaglig studieretning eller var en yrkesfaglig studieretning.

Tabell 10. Søkere i alt, med eller uten rett til opplæring, etter om førsteønsket var en yrkesfaglig studieretning eller en allmennfaglig studieretning, skoleårene 1994-95 til 1997-98. Prosent.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98
Allmenne, økonomiske og administrative fag, musikk, dans drama og idrettsfag	43,6	42,5	43,7	45,6
Yrkesfaglige studieretninger	56,4	57,5	56,3	54,4
Sum (=100 %)*	79408	74546	72485	70713

* Her har vi trukket ut personer som ikke lar seg direkte plassere på noen av de 13 studieretningene ("annet/uspesifisert").

Andelen som søkte studieretninger mot studiekompetanse økte totalt sett noe fra 1994 til 1997, og det kommer av en liten økning i andelen som søkte musikk, dans og drama

⁵ Det har ikke vært mulig for NIFU å innhente søkertall for skoleåret 1999-2000, bare elevtall.

sammen med en liten økning i andelen som søkte allmennfag. Andelen som søkte yrkesfag totalt gikk altså svakt ned i 1997. *Nedgangen i søkning til yrkesfag og økning til allmennfag gjelder bare søkere uten rett, og først og fremst de eldste blant søkerne uten rett til opplæring, slik vi har sett det av de foregående tabellene.*

2.8 Innfrielse av førsteønske og det å si fra seg tilbud

Vi har foran sett at andelen av rettselevne som *er elever* på yrkesfag er lavere enn andelen som *søker* yrkesfag. Kommer denne forskjellen bare av at de som søker yrkesfag i mindre grad får innfridd førsteønsket sitt, eller kommer det av at de som søker yrkesfag i større grad enn de som søker allmennfag sier nei til tilbudet de får?

Tabell 11 viser at det er forskjeller mellom studieretningene i andel søkere som får innfridd førsteønsket. Lavest andel har musikk, dans og drama og idrettsfag, men ellers er det generelt langt lavere andel som får innfridd førsteønsket på yrkesfagene enn på allmennfagene. Av yrkesfagene er det elektrofag og hotell- og næringsmiddelfag som gjennomgående har lavest andel med innfrielse av førsteønsket. De senere årene har imidlertid andelen vært lav også for formgivningsfagene, der vi også har sett at det har vært en stor økning i søkningen blant søkere med rett til opplæring.

Tabell 11. Prosentandel av grunnkurssøkere med rett til opplæring i skoleårene 1994-95 til 1997-98 som fikk innfridd førsteønsket sitt på ulike studieretninger.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98
Allmenne, økonomiske og adm. fag	98,8	98,7	97,4	98,6
Musikk, dans og drama	74,0	68,6	70,3	70,0
Idrettsfag	74,7	79,9	84,0	82,4
Helse- og sosialfag	93,1	92,8	94,9	95,3
Naturbruk	96,2	96,7	96,9	97,1
Formgivningsfag	95,1	87,1	86,2	84,0
Hotell- og næringsmiddelfag	90,4	84,7	90,3	90,4
Byggfag	95,1	89,5	92,2	93,4
Tekniske byggfag	97,0	95,7	98,2	92,8
Elektrofag	89,8	84,2	83,4	84,2
Mekaniske fag	95,9	94,5	94,8	95,2
Kjemi- og prosessfag	92,8	95,1	95,5	92,5
Trearbeidsfag	92,4	93,0	95,5	92,0
Annet/uspesifisert	90,4	85,0	83,9	90,1
Sum (gjennomsnitt)	94,4	92,5	92,5	92,8

Når søkerne til yrkesfag sjeldnere enn allmennfagsøkere får førsteønsket sitt innfridd – medfører det at de som søker yrkesfag oftere sier nei til tilbudet de får? Tabell 12 viser andelen som sa nei til tilbudet blant søkere med rett til opplæring.

Tabell 12. Prosentandel av grunnkurssøkere med rett til opplæring som sa nei til tilbudet blant dem som fikk innfridd førsteønsket og blant dem som ikke fikk innfridd førsteønsket. Søkere til studieretninger mot studiekompetanse og søkere til yrkesfaglige studieretninger. Skoleårene 1994-95 til 1997-98.

	1994-95		1995-96		1996-97		1997-98	
	1.ønsket	Ikke 1.ønsket	1.ønsket	Ikke 1.ønsket	1.ønsket	Ikke 1.ønsket	1.ønsket	Ikke 1.ønsket
Allmenne, økon. og adm. fag, musikk, dans, drama og idrettsfag	3,3	6,1	5,4	13,5	8,0	20,2	5,2	17,6
Yrkesfaglige studieretninger	4,5	8,4	9,5	19,4	11,1	25,8	10,0	21,2
Gjennomsnitt	3,8	7,3	7,4	17,4	9,6	23,7	7,6	20,3
N (for gjennomsnittet)*	48353	2834	53890	4354	56066	4509	56945	6912

* Her har vi trukket ut personer som ikke lar seg direkte plassere på noen av de 13 studieretningene ("annet/uspesifisert").

Det er generelt en langt større tendens til å si nei til grunnkurstilbudet blant dem som ikke får innfridd førsteønsket enn blant andre. Av tabell 12 ser vi også at det er forskjeller mellom søkere til allmennfag og yrkesfag i tilbøyelighet til å si nei til det tilbudet de får. Søkere til yrkesfag sier oftere nei til tilbudet. Det er en forskjell mellom søkere til allmennfag og yrkesfag i tilbøyeligheten til å si nei til tilbud, enten en har fått innfridd førsteønsket eller ikke. *Spesielt høy andel som sier nei til tilbudet har likevel søkere til yrkesfag som ikke fikk innfridd førsteønsket*, der andelen er mellom 19 og 26 prosent for skoleårene 1995-96 til 1997-98.

Et annet spesielt trekk ved resultatene i tabell 12 er *at andelen som sa nei til tilbudet var langt høyere skoleårene som fulgte etter det første reformåret enn den var dette skoleåret (1994-95)*. Skoleåret 1994-95 var det også mindre forskjeller enn det var de senere årene i andel som sa nei til tilbudet både mellom allmennfagsøkere og yrkesfagsøkere og mellom dem som fikk innfridd og dem som ikke fikk innfridd førsteønsket. En mulig delforklaring på dette kan være at de første reformelevene var særlig opptatte av de nye rettighetene de fikk, og var redde for ikke å ta i mot tilbud og å miste rettighetene. Kjennskapet til muligheten for å ta et ventear/hvileår, var kanskje mindre på det tidspunktet. En annen mulig delforklaring er at *arbeidsmarkedet i tiden som fulgte ble stadig bedre, slik at mange, særlig blant dem som søkte yrkesfag, valgte å ta arbeid i stedet, og dermed sa nei til tilbudet*. En tredje delforklaring er at vi i tabell 12 ikke bare har sett på førstegangs søkere med rett, men alle rettssøkere de enkelte årene, slik at søkere med rett som har søkt året før, også er med. Det kan tenkes at den sistnevnte gruppen har en spesiell søkeatferd som påvirker resultatene for hele gruppen. Det vil si at en del av dem kanskje er mindre skolemotiverte/mer vankelmødige, og at tilbøyeligheten til å si nei til skoletilbud er særlig høy blant dem som søker for andre gang. Vi har kontrollert for dette ved å se på tilsvarende resultater som i tabell 12 for bare nye rettighetssøkere. Vi finner da at antagelsen om at de som søker grunnkurs på nytt påvirker resultatene, er riktig. Andelen av *nye* rettighetssøkere som sier nei til tilbud er lavere enn tilsvarende i tabell 12, der også andre og eventuelt tredje gangs søkere er inkludert i tallene. Når vi ser på bare førstegangs søkere, var det gjennomgående noe lavere andeler (1-3 prosentpoeng lavere enn i tabell 12) som sa nei til tilbudet, men tendensen er ellers den samme som i tabell 12: Det er en økende andel som sa nei til tilbudet etter det første skoleåret, og langt høyere andel som sa nei blant dem som ikke fikk innfridd førsteønsket enn blant dem som fikk innfridd førsteønsket, og noe høyere andeler blant søkere til yrkesfag enn søkere til allmennfag.

Det har altså reelt sett vært en økning i andelen som sier nei til tilbudet. Muligens kan økt bevissthet om muligheten til å ta et ventear ha hatt betydning, men trolig betyr bedre forhold på arbeidsmarkedet mest.

2.9 Sideblikk på byggfagene

Bekymringen for en nedgang i ungdoms interesse for yrkesfagene har vært særlig uttalt innenfor byggebransjen. Fag innenfor denne bransjen har vært framhevet i nyhetsendringer i fjernsyn og radio, der en har stilt spørsmål ved om ungdom er redd for å fryse ved

utendørs jobbing, og jobber innenfor IKT og media er fremstilt som mer trendy og attraktive. Siden det synes å være stor interesse for utviklingen i ungdoms søkning til fag innenfor byggebransjen, vil vi se nærmere på studieretninger som rekrutter dit. Et eksempel på bekymring er et oppslag i VG 3. april 2000, der det blant annet heter at i fjor valgte kun 4600 ungdommer å ta byggfag i den videregående skolen, at nesten 6000 unge søkte seg til byggfagene i 1995, mens tallet var redusert i 1999; at det år for år rekrutteres 5000 færre fagfolk i byggenæringen enn det er behov for, og at behovet er 10000 i året.

Søkertallene som det ble referert til, kan kanskje gjelde søkere til byggfagene på alle nivåer, det vil si både grunnkurs, VKI og VKII/lære. Tallet på søkere til hvert av disse nivåene innenfor byggfagene har aldri vært i nærheten av 5000-6000. Derimot var tallet på søkere til byggfag, når alle nivåer ses under ett, på 6640 for skoleåret 1996-97, og på hele 9130 når vi legger til søkere til tekniske byggfag (jf. tabell 13). Tallene ligger enda noe høyere for skoleåret 1997-98 (jf. tabell 14). NIFUs data fra Linda inntak viser at tallet på søkere til disse fagene i 1995 var langt lavere, ca 6300. Siden dette var andre året etter reformen, er bare grunnkursøkere og VKI-søkere med i dette tallet. Men selv om vi bare sammenlikner med grunnkurs- og VKI-søkere de to påfølgende årene, var søkertallet høyere i 1996 og 1997 enn i 1995. De ca 6300 søkerne i 1995 fordelte seg slik på byggfag og tekniske byggfag: ca 4600 byggfag og ca 1700 tekniske byggfag, når grunnkursøkere og VKI-søkere slås sammen. Det har altså vært en økning for byggfagene sett samlet, på hvert av nivåene grunnkurs og VKI både fra 1995 til 1996 og fra 1996 til 1997.

Etter Reform 94 har det altså – fram til og med skoleåret 1997-98 – vært en økende interesse for byggfagene, og den store økningen i søkningen kom etter skoleåret 1994-95. Vi har også foran, i tabell 3 og 9, sett at disse studieretningene fikk en økende andel av søkerne.

På begynnelsen av 90-tallet var det stor arbeidsledighet innenfor byggebransjen, slik at den lave søkningen første skoleåret etter at reformen ble innført, må den ses på denne bakgrunnen. Når søkningen ikke har økt enda mer enn den har gjort i oppgangsårene etter 1995, bør det trolig ses på bakgrunn av at ungdom er kjent med at dette er en konjunkturfølsom bransje.

Tabell 13. Søkere til alle nivåer innenfor videregående opplæring, med byggfag og tekniske byggfag som førsteønske, skoleåret 1996-97. Søkere med eller uten rett til opplæring slått sammen.

	Grunnkurs	VKI	VKII	Lære	I alt
Byggfag	2800	2399		1441	6640
Tekniske byggfag	736	939	298	517	2490
I alt	3536	3338	298	1958	9130

Tabell 14. Søkere til alle nivåer innenfor videregående opplæring, med byggfag og tekniske byggfag som førsteønske, skoleåret 1997-98. Søkere med eller uten rett til opplæring slått sammen.

	Grunnkurs	VKI	VKII	Lære	I alt
Byggfag	2853	2750	3	1705	7311
Tekniske byggfag	788	919	247	573	2527
I alt	3641	3669	250	2278	9838

Det maksimale tallet på nye lærlinger hvert år må ses i forhold til tallet på elever ved VKI tidligere år, se tabell 15 og 16. Disse tallene viser at det aldri på 90-tallet har vært mulig å uteksaminere 5.000 nye fagarbeidere, basert på elever i videregående opplæring (og langt mindre 10.000) hvert år. Her har vi ikke tatt hensyn til de som gis mulighet til å ta *fag/svenneprøve som privatister* innenfor det som har vært kalt §20-ordningen (nå: *praksiskandidater*), en mulighet som aktuelle arbeidsgivere kan legge til rette for slik at ufaglærte med lang praksis kan bli fagarbeidere. Antallet praksiskandidater (alle fag) som avlegger fagprøve er langt høyere enn antallet lærlingkandidater, i 1998 var tallene hhv. 13145 og 23256, i følge KUF 1999⁶.

Tabell 15. Elever og lærlinger i videregående opplæring, alle nivåer, på studieretning for byggfag og tekniske byggfag, skoleåret 1996-97. Elever med eller uten rett til opplæring slått sammen.

	Grunnkurs	VKI	VKII	Lære*	I alt
Byggfag	2378	2051	94	1001	5524
Tekniske byggfag	752	802	315	313	2182
I alt	3130	2853	409	1314	7706

* Gjelder nye lærlinger, dvs. første året av læretiden.

⁶ Hvordan dette forholdstallet er for byggfagene, er foreløpig ukjent for NIFU, fordi verken KUF- eller SSB-dataene gir en slik oversikt for studieretningene. NIFU vil komme tilbake til dette i senere rapporter.

Tabell 16. Elever og lærlinger i videregående opplæring, alle nivåer, på studieretning for byggfag og tekniske byggfag, skoleåret 1997-98. Elever med eller uten rett til opplæring slått sammen.

	Grunnkurs	VKI	VKII	Lære*	I alt*
Byggfag	2542	2420	42	1289	6293
Tekniske byggfag	767	796	301	360	2224
I alt	3309	3216	343	1649	8517

* Her mangler tall for tre fylker. Tallet omfatter også her bare nye lærlinger.

Våre data gjelder, som nevnt i note til tabell 15, nye lærlinger blant søkere og registrerte lærlinger innenfor Linda Inntak (fylkenes registreringssystem). I følge tall fra Statistisk sentralbyrå var det registrert 2696 lærlinger innenfor byggfag per første oktober 1997 og 839 innenfor tekniske byggfag, jf. SSB (1998a og 1998b). Vi antar at forskjellen hovedsakelig dreier seg om at i sistnevnte tall er både "nye" og "gamle" lærlinger med. Legger vi sammen tall for nye lærlinger i 1996 og 1997 i tabell 15 og tabell 16, kommer vi opp i (tilnærmet) tilsvarende tall som Statistisk sentralbyrå. Vi tar da hensyn til at tabell 16 (1997) mangler lærlingtall for tre fylker. Tallene over lærlinger fra Linda Inntak som NIFU har mottatt, kan dessuten være for lave blant annet pga. for sen oppdatering av data om lærlinger.

Tabell 17. Elever og lærlinger i byggfag og tekniske byggfag 1997-1999.

	Byggfag			Tekniske byggfag		
	1997	1998	1999	1997	1998	1999
Grunnkurs	2542	2669	2429	834	858	807
VKI	2176	2322	2374	785	762	800
VKII	15	15	53	231	225	211
Lærlinger	2696	3953	4150	839	1193	1222

Kilde: SSB (1998b), SSB 1999a, 1999b, SSB 2000a, 2000b.

Tallet på lærlinger i alle fag i 1998 var ifølge SSB (1999a) 32746, av disse var 3953 i byggfag og 1193 i tekniske byggfag. Tilsvarende tall i 1999 (jf. SSB 2000a) var 31622 lærlinger i alt, altså en liten nedgang i det totale antallet lærlinger fra 1998 til 1999. *Nedgangen i tallet på lærlinger fra 1998 til 1999 gjaldt imidlertid ikke byggfagene*, jf. tabell 17. Av lærlingene 1. oktober 1999 var 4150 i byggfag og 1222 i tekniske byggfag. Med andre ord viser også disse tallene at lærlinger i byggfagene utgjør en klar økning i andelen av alle lærlinger, og at det også er en økning i det absolutte tallet på lærlinger innenfor disse fagene. Dette er altså ikke bare på grunnkursnivå vi finner en økning for byggfagene på hele 90-tallet.

Tallene tyder heller ikke på at uforholdsmessig mange av VKI-elevne innenfor byggfagene skulle ha latt være å søke læreplass innenfor disse fagene. Økningen på grunnkursnivå

tidligere år gjenspeiles i en økning i tallet på lærlinger 1998 og 1999. På grunnkursnivå var det imidlertid en nedgang i 1999, men nedgangen er langt fra så dramatisk som omtalt i media. Denne nedgangen kan neppe bransjen ha merket ennå, men det vil kunne skje senere når det er aktuelt at disse skal ut i lære, det vil si fra og med 2001.

Også NIFUs tall (tabell 18) viser nedgang for byggfagene på grunnkursnivå skoleåret 1999-2000 i forhold til 1997. Det ser vi når vi sammenlikner tabell 18 med tabell 16. Høsten 1999 var det 2463 grunnkurselever i byggfag, i følge NIFUs tall innhentet fra LINDA inntak, mot 2542 høsten 1997. Elevtallet i 1999 var imidlertid høyere enn i 1996. I tekniske byggfag økte elevtallene noe i 1999 i følge NIFUs tall fra Linda inntak, men i de to studieretningene innenfor byggfag samlet, gikk altså elevtallet svakt ned.

Tabell 18. Grunnkurselever høsten 1999, i byggfag og tekniske byggfag, etter om de hadde rett til opplæring.

	Grunnkurselever 1999-2000		
	Med rett	Uten rett	I alt
Byggfag	2339	124	2463
Tekniske byggfag	764	52	816
I alt	3103	176	3279

Av de 3309 grunnkurselevne i de to byggfag-studieretningene høsten 1997 (jf. tabell 16) hadde 3094 (93,5 prosent) elever rett til opplæring og 215 elever var uten rett. Det er altså tallet på grunnkurselever *uten* rett til opplæring som er gått mest ned, mens tallet var meget stabilt for rettselevne.

2.9.1 Byggfagene: Forholdet mellom søkertall og tilbud om plass

Tabellene 13-16 viste at det er noe færre elever enn søkere, fordi ikke alle søkere får tilbud om plass eller tar i mot plassen de får tilbud om, men forskjellen er ikke meget stor på grunnkurs og VKI-nivå. Når tallet på elever på VKII nivå er større enn tallet på søkere, må det ses på bakgrunn av at en del læreplassøkere som ikke fikk læreplass, i stedet fikk tilbud om alternativt VKII i skole.

Selv om langt de fleste søkerne på grunnkurs- og VKI-nivå fikk førsteønsket sitt innfridd, var det likevel ikke nok skoleplasser i forhold til søkningen på disse studieretningene i skoleårene 1996-97 og 1997-98, slik at mangelfull rekruttering de seneste årene neppe bare har å gjøre med eventuell mangel på interesse. Av grunnkurssøkere til byggfag (søkere med og uten rett sett samlet) fikk 87 prosent førsteønsket sitt innfridd skoleåret 1996-97 og 91 prosent neste skoleår. Om lag like høy eller høyere andel av grunnkurssøkerne til tekniske byggfag grunnkurs fikk førsteønsket innfridd, nemlig 94 prosent og 90 prosent i hhv. 1996 og 1997. Av VKI-søkerne til byggfag i 1996 og 1997 fikk hhv. 88 og 90 prosent

innfridd førsteønsket, på tekniske byggfag var andelene hhv. 87 og 86 prosent (Vibe m.fl. 1997, Edwardsen m.fl. 1998). Alle andeler nevnt her gjelder søkere med og uten rett samlet, det er grunnen til at andelene ligger lavere enn andelene for disse fagene i tabell 11, som bare gjelder søkere med rett. Så høye andeler med innfridd førsteønske som det er på grunnkurs og VKI, er det imidlertid ikke for læreplassøkerne, færre av disse fikk førsteønsket sitt innfridd.

Andelen læreplassøkere med oppfylt førsteønske skoleåret 1996-97 var 73,5 prosent for byggfag, men bare 66,5 prosent for tekniske byggfag (Vibe m.fl. 1997). Skoleåret 1997-98 var andelen læreplassøkere innefor disse fagene som fikk førsteønsket oppfylt høyere, med hhv. 80 og 68 prosent (Støren m.fl. 1998)⁷. Andelen med tilbud om læreplass var høyere innenfor byggfag enn for alle de øvrige studieretninger i skoleåret 1997-98; noe som for øvrig bekrefter at etterspørselen i bransjen var økende.

Vi så også av tabell 14 og 15 at det var færre læreplassøkere i 1997 enn det hadde vært VKI-elever 1996. En del *lar være å søke læreplass etter VKI, av ulike årsaker*. Vi har sett nærmere på VKI elever som skoleåret 1996-97 gikk på studieretningene byggfag og tekniske byggfag, for å se hva de gjorde skoleåret etter:

De fleste, men likevel "bare" 69 prosent av dem, søkte læreplass. Av de øvrige var det 14 prosent som ikke søkte noen ting høsten 1997. Disse ønsket trolig å ta et "ventear", gjerne et år i arbeidslivet før de eventuelt kommer tilbake som søkere. Det var relativt mange som søkte skoleplass, men de fleste av dem søkte *ikke allmennfaglig påbygging*. Bare 2 prosent av VKI-elevene fra byggfag og tekniske byggfag skoleåret 1996-97 søkte allmennfaglig påbygging skoleåret 1997-98. Annen opplæring i skole på VKII nivå ble søkt av 8 prosent. Det siste gjaldt først og fremst en del av elevene innenfor tekniske byggfag, der opplæringsløpet i noen av fagene forutsetter opplæring i skole (for eksempel teknisk tegning). Det var også en del som søkte VKI om igjen, nemlig 5 prosent, trolig for å forbedre karakterer/resultatet fra VKI, og ytterligere vel 1 prosent søkte seg "ned" til grunnkurs (Støren 2000, upubliserte resultater, NIFU).

2.9.2 Konklusjon om byggfagene

Rekrutteringssvikten i bransjen må tolkes "relativt", og med det mener vi at rekrutteringen den siste tiden har vært opplevd som svak *sett i forhold til det økende behovet*, det vil si den økende etterspørselen etter arbeidskraft i bransjen. Behovet synes å ha økt mye sterkere enn søkningen. Søkningen til byggfag er ikke blitt spesielt redusert i forhold til andre fag. Fram til og med 1997 var det økning i søkningen på alle nivåer i opplæringen, og bare på grunnkursnivå var det en (liten) reduksjon i elevtallene i 1999.

---

⁷ Her har vi trukket søkere fra tre fylker ut av prosentueringsgrunnlaget, siden vi for disse fylkene manglet opplysninger om læreplassstilbud skoleåret 1997-98. Av samme grunn er tallet på lærlinger skoleåret 1997-98 i tabell 16 for lavt.

Tallet på fagarbeidere er bl.a. avhengig av hvor mange som tidligere har fått tilbud om lære plass og har kunnet ta fag/svenneprøve. Tallet på lære plassøkere et år er på sin side avhengig av både hvor mange som har søkt og hvor mange som har fått plass på grunnkurs og VKI årene foran. Rekrutteringsbehovet i bransjen må ses i lys både av antall søkere, antall skoleplasser og lære plasser som er eller har vært tilgjengelige tidligere år, i tillegg til de svingninger og regionale/lokale variasjoner som er innenfor bransjen. Det er dessuten variasjoner mellom de enkelte fagene innenfor byggfagene. Et akutt økende rekrutteringsbehov i bransjen på grunn av økt etterspørsel, kan altså vanskelig løses meget raskt av (unge) norske arbeidstakere, med mindre en satser på å få så mange som mulig opp til fagprøve som privatist (praksiskandidat).

2.10 Gutters og jenters valg

Det er velkjent at gutter og jenters valg av studieretninger fortsatt langt på vei synes å være kjønnsrollebestemt. I de følgende tabellene vil vi se hvor stabilt dette mønsteret er, eventuelt om vi finner at det har skjedd endringer på 90-tallet.

Tabell 19 viser at andelen jenter på grunnkurs som har valgt de guttedominerte utdanningene, er svært lav i hele perioden, om enn noe økende. Guttedominerte utdanninger vil her si studieretninger der guttene utgjorde minst to tredeler av elevene og jenter under en tredel av rettighetselevne høsten 1994. Tabell 21 viser hvor stor jenteandelen er på de ulike studieretningene, og denne tabellen er dermed grunnlaget for vår definisjon her av jentedominert versus guttedominert utdanning. For de fleste av de guttedominerte studieretningene, nemlig byggfag, tekniske byggfag, elektrofag og mekaniske fag, var gutteandelen nær 100 prosent, dvs mellom 94 og 99,6 prosent; sistnevnte andel gjelder byggfag (jf. tabell 21).

Andelen av jentene som valgte de mest guttedominerte utdanningen ble faktisk fordoblet fra 1994 til 1997, men siden utgangspunktet lå svært lavt, gir det små utslag i tallene. I 1994 utgjorde jentene som valgte slike studieretninger, bare vel 1 prosent av alle jentene på grunnkurs med rett til opplæring, jf. tabell 19. I 1997 var tilsvarende andel ca 2 prosent. Av guttene, jf. tabell 20, var ca 40 prosent på disse utdanningene.

Andelen av jentene (førstegangs søkere med rett) som begynte i helse- og sosialfag ble redusert i perioden. Slik sett, og sammen med en økning på de guttedominerte håndverksfagene, kan en si at det er en tendens til at jenter velger noe mindre kjønnsstradisjonelt, men her finner vi samtidig en motsatt tendens ved at andelen jenter som velger de jentedominerte studieretningene formgivningsfag og musikk, dans og drama, spesielt førstnevnte studieretning, øker i perioden.

Tabell 19. Jenter med rett til opplæring og som var førstegangssøkere med rett, etter type grunnkurs (studieretning) de ble elev på. Skoleårene 1994-95 til 1999-2000. Prosent. Guttedominerte utdanninger er satt med uthevet skrift.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1999-2000
Allmenne, økonomiske og administrative fag	56,4	54,4	52,7	54,8	49,9
Musikk, dans og drama	3,0	3,2	3,6	3,9	4,2
Idrettsfag	2,9	2,9	3,6	3,4	3,3
Helse- og sosialfag	20,3	20,2	18,7	18,5	16,9
Naturbruk	1,6	1,7	1,6	1,6	2,1
Formgivningsfag	9,3	10,7	12,1	12,7	14,6
Hotell/næring	4,9	5,5	5,5	5,2	5,4
Byggfag	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1
Tekniske byggfag	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
Elektrofag	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5
Mekaniske fag	0,4	0,4	0,7	0,7	0,7
Kjemi- og prosessfag	0,2	0,3	0,4	0,5	0,4
Trearbeidsfag	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
Annet/uspesifisert	0,5	-	0,4	0,7	1,9
Sum (=100 %)	23795	23672	22814	23680	23785

Færre av jentene velger allmenne fag og flere velger naturbruk. Disse to studieretningene er tilnærmet kjønnsnøytrale, og det er en tendens i perioden til en jevnere fordeling av gutter og jenter på disse to studieretningene, med en økning i jenteandelen på den sistnevnte og en økning av gutteandelen på den førstnevnte studieretningen. Hotell- og næringsmiddelfag er den tredje studieretningen med tilnærmet lik fordeling av gutter og jenter. Der var det en liten overvekt av gutter først i perioden, mens det nå er en liten overvekt av jenter (jf. tabell 21).

Tabell 20. Gutter med rett til opplæring og som var førstegangssøkere med rett, etter type grunnkurs (studieretning) de ble elev på Skoleårene 1994-95 til 1999-2000. Prosent. Jentedominerte utdanninger satt med uthevet skrift.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1999-2000
Allmenne, økon. og adminstr.	45,0	42,8	41,3	41,6	42,3
Musikk, dans og drama	1,4	1,7	1,7	1,6	1,4
Idrettsfag	4,3	4,6	4,6	4,9	5,1
Helse- og sosialfag	1,7	1,5	1,4	1,5	1,1
Naturbruk	3,1	2,9	2,8	2,4	2,3
Formgivningsfag	2,1	2,5	2,6	2,5	2,6
Hotell/næring	4,8	4,7	4,4	4,4	4,2
Byggfag	4,6	6,7	6,9	7,5	6,7
Tekniske byggfag	1,3	1,7	1,9	1,9	2,1
Elektrofag	12,6	12,8	13,4	12,9	13,3
Mekaniske fag	16,9	16,2	16,2	16,3	15,5
Kjemi- og prosessfag	0,6	0,9	1,0	0,7	0,9
Trearbeidsfag	0,9	11,1	1,1	0,9	0,7
Annet/uspesifisert	0,7	-	0,7	1,1	1,6
Sum (=100 %)	25374	24777	24123	24427	25339

Det er en svak tendens, hele perioden sett under ett, blant de av guttene (jf. tabell 20) som har rett til opplæring (og er førstegangssøkere), til en økning i andelen av guttene som begynner i yrkesfag, når yrkesfaglige studieretninger ses samlet. Her er det økningen innenfor byggfagene som betyr mest. I byggfag var det en økning fram til og med 1997, mens det var en nedgang igjen i 1999-2000, men fortsatt er andelen av guttene som går på byggfag høyere enn i 1994.

Det var en liten nedgang fra 1994 til 1999 i andelen av guttene som begynner i allmenne, økonomiske og administrative fag, selv om det var en liten økning fra 1997 til 1999. For idrettsfag, som også er en studieretning som gir generell studiekompetanse, var det en viss økning.

Andelen av guttene med rett til opplæring som valgte jentedominerte studieretninger er om lag den samme, samlet sett, ved slutten av perioden som i begynnelsen av perioden. Andelen som valgte formgivningsfag har økt noe, men samtidig er andelen som begynte i helse- og sosialfag redusert. For øvrig er det ikke blitt noen tilnærming til jentenes søkemønster, snarere en svak motsatt tendens. Dette er annerledes enn for jentene, der det er en svak tendens til reduksjon i andelen som velger kjønnsstradisjonelt.

Tabell 21 anskueliggjør på en annen måte enn de to tabellene foran at søkemønsteret i noe større grad er blitt endret blant jentene enn blant guttene – med tanke på det å begynne på studieretninger som er dominert av det andre kjønn. Vi har i tabell 19 sett at andelen jenter som begynner på de sterkt guttedominerte fagene innenfor byggfag/tekniske byggfag, elektrofag, kjemi- og prosessfag og mekaniske fag hadde økt noe, og av tabell 21 ser vi også at jenteandelen på disse fagene har økt. I tillegg kommer også en økning av jenteandelen innenfor trearbeidsfag, en relativ økning som kommer av at det har vært en liten nedgang i andelen av guttene som begynner i denne studieretningene (jf. tabell 20), samtidig som andelen av jentene har vært stabil (jf. tabell 19).

Fra 1997 til 1999 har det, for tre av disse studieretningene, vært en nedgang i jenteandelen, etter en økning de foregående årene. Det gjelder studieretninger som omfatter få elever, slik at svingninger vil slå relativt mye ut, nemlig kjemi- og prosessfag, tekniske byggfag og trearbeidsfag.

Tabell 21. Andelen jenter av elevene på ulike studieretninger blant førstegangs søkere med rett til opplæring. Grunnkurs 1994-1999.

	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1999-2000
Allmenne, økon. og adminstr.	54,0	54,8	54,6	54,8	52,6
Musikk, dans og drama	67,0	64,4	67,0	69,4	73,7
Idrettsfag	38,8	37,6	42,2	40,0	37,7
Helse- og sosialfag	92,0	92,8	92,6	92,4	93,3
Naturbruk	31,9	35,9	34,5	38,4	46,0
Formgivningsfag	80,5	80,6	81,3	83,4	84,0
Hotell/næring	48,9	52,9	54,0	53,4	54,4
Byggfag	0,4	1,2	2,5	1,6	1,5
Tekniske byggfag	6,1	5,1	5,9	8,8	6,1
Elektrofag	2,0	2,6	2,7	3,5	3,4
Mekaniske fag	2,4	2,4	3,9	3,8	3,8
Kjemi- og prosessfag	24,5	24,8	28,1	39,9	27,8
Trearbeidsfag	10,0	10,8	9,7	20,7	11,6
Annet/uspesifisert	39,2	-	37,6	40,5	51,8
Gjennomsnitt	48,4	48,9	48,6	49,2	48,4

På helse- og sosialfag er det blitt enda færre gutter enn før, både relativt og absolutt. For formgivningsfag er det slik at andelen av guttene som er blitt elever på denne studieretningen har økt noe (jf. tabell 20), på den annen side har økningen blant jentene som begynner på denne studieretningen vært enda større, slik at jentedominansen på studieretningene har økt, fra 80,5 prosent i 1994 til 84 prosent i 1999. På studieretninger som er mer kjønnsnøytrale, har det vært en utvikling i retning av enda større likhet i andelen gutter og jenter: Gutteandelen er økt noe på allmenne fag, og jenteandelen har økt mye på studieretning for naturbruk, fra 32 til 46 prosent. Det sistnevnte er med på å bekrefte inntrykket av at jentene stadig beveger seg noe mer inn på guttenes områder, mens vi ikke ser samme tendens til å gå inn på jentenes områder blant guttene.

3 Faktorer som kan ligge bak de unges valg

3.1 Innledning – foreldres betydning og andre faktorer

Det er mange måter å undersøke hva som er bakgrunnen for de unges utdannings- og yrkesvalg. Intervju/spørreskjemaundersøkelser til ungdom, der de unge direkte spørres om hva de legger vekt på ved utdannings- og yrkesvalg, er en mulighet. I tillegg har vi ulike undersøkelser, basert på registerdata eller spørreskjemadata, som kan vise hvordan ungdoms utdanningsvalg varierer med for eksempel foreldres utdanning, sosioøkonomisk status eller inntekt. I sistnevnte type undersøkelser er det særlig vanlig å undersøke fordelingen av ungdom i forhold til utdanningsaktivitet i lys av foreldres utdanning, og en finner at foreldres utdanningsnivå har stor betydning for de unges valg av utdanning. I slike undersøkelser slutter man indirekte fra foreldres utdanning/sosioøkonomiske status, til de unges valg, ved at statistisk sammenheng mellom foreldrenes bakgrunn og de unges valg forteller om en forbindelseslinje eller påvirkning fra foreldre/hjemmemiljøet til hva de unge velger. Det er utviklet flere teorier som har som formål å forklare denne forbindelseslinjen, det vil si de funn om sosiale skjevheter i rekrutteringen til ulike typer utdanning som en finner både Norge i og internasjonalt (jf. for eksempel Shavit og Blossfeld 1993). Vi skal ikke her gå nærmere inn på disse teoriene, men kort nevne at det er vanlig å klassifisere forklaringsmåtene i kulturteori, verditeori og sosial posisjonsteori⁸ (Hansen 1986, som særlig bygger på Boudon 1974, jf. også Grøgaard (1993) ”forsvar for verditeorien”).

Skjevhet i rekrutteringen til høyere utdanning har holdt seg i perioden fram til 1996 (Hansen 1999), med unntak av høgskoleutdanningene der det har vært en viss utjevning i den sosiale rekrutteringen. En nyere NIFU rapport bekrefter den sosiale skjevheten i rekrutteringen til ulike typer høyere utdanning og i opptaket av søkere til høyere utdanning under ”utdanningsekspløsjonen” midt på 90-tallet (jf. Hovland 2000). Når det gjelder valg av ulike typer studieretninger innenfor videregående opplæring, har NIFUs arbeid med evalueringen av Reform 94 blant annet påvist sosial skjevhet med hensyn til valg av allmennfaglige versus yrkesfaglig utdanning, kontrollert for elevenes grunnskolekarakterer (Skjersli og Aamodt 1997, Støren m. fl. 1998), men ikke når det gjaldt gjennomføringen av det opplæringsløp en hadde begynt på (Støren m. fl. 1998).

Disse funnene er nærmere beskrevet i de nevnte publikasjonene, her skal vi presentere resultater fra NIFUs spørreundersøkelse i 1995 som ikke tidligere har vært publisert. Dette

---

⁸ En enkel måte å beskrive disse retningene på kan være: Kulturteorien legger vekt på den ”kulturelle kapitalen” elevene har med seg fra foreldrehjemmet, som medfører at prestasjoner og belønninger i skolen varierer med sosiale lag. Verditeorien legger vekt på at forskjeller mellom ulike sosiale grupper i verdier og i vurderinger om ”hvor en hører hjemme” kan forklare ulike utdanningsaspirasjoner, og sosial posisjonsteori legger vekt på at vurderinger av framtidig kostnad/nytte ved utdanningsvalg varierer sosialt.

gjelder blant annet betydningen av foreldres utdanning kontrollert for andre faktorer når det gjelder spørsmålet *om hvor lang utdanning grunnkurselevne hadde planer om*. Dette omtales nærmere i avsnitt 3.5

Først skal vi imidlertid, i avsnitt 3.2, gi et bilde av hvilke utdanningsmål, nærmere bestemt lengden på planlagt utdanning, som det første reformkullet hadde. Deretter stiller vi spørsmålet: Hva svarer de unge selv når vi ber dem krysse av for ulike faktorer som kan ha hatt betydning for deres valg? Hvor stor betydning har det faglige innholdet i en jobb? Hva med høy inntekt, mulighet for lederjobb, mulighet for samarbeid med andre, jobb på hjemstedet etc.? Hva med rollemodeller for utdanningsvalget – foreldre, bekjente/venner, massemedia? NIFUs spørreskjemaundersøkelser av det første reformkullet etter Reform 94, gjennomført i 1995 og 1997, gir svar på noen slike spørsmål (for nærmere dokumentasjon av undersøkelsene, se Støren m.fl. 1998). Liknende spørsmål er også stilt av meningsmålingsinstituttene Opinion og MMI i 1999/2000. I avsnitt 3.3 og 3.4 presenteres en del av svarene fra de ulike undersøkelsene.

3.2 Utdanningsmål i det første reformkullet

De som deltok i NIFUs spørreskjemaundersøkelse i 1995, som gikk i grunnkurs skoleåret 1994-95 og var født i 1978 (det første reformkullet), ble blant annet spurt om sitt utdanningsmål. Det var nær 59 prosent av dem som hadde planer om å ta høyere utdanning eller doktorgrad (jf. tabell 22). Legger vi til dem som hadde planer om kun studiekompetanse, kommer vi opp i en andel på nær 71 prosent som har planer om studiekompetanse eller høyere utdanning.

NIFUs data om gjennomstrømning i videregående opplæring viser at 58 prosent av det første reformkullet av rettighetslever var i rute mot studiekompetanse våren 1998⁹, fire år etter start i videregående opplæring, ett år etter hadde denne andelen økt til 60 prosent (NIFU, foreløpig upubliserte resultater). Alle disse begynner nødvendigvis ikke å studere, jf. andelen på 12 prosent i tabell 22 som sier at de har planer om kun å få studiekompetanse. På den annen side vil det stadig komme flere til fra 1994-kullet som etter hvert får studiekompetanse og som begynner i høyere utdanning. Også andre beregninger fra NIFU viser at minst 60 prosent av et ungdomskull vil påbegynne en høyere utdanning (Næss 2000). Sannsynligvis er likevel ungdom som har planer om høyere utdanning/studiekompetanse noe overrepresentert blant dem som svarte på spørreskjemaundersøkelsen.

---

⁹ Vi bruker her uttrykket "var i rute mot studiekompetanse", og ikke "opnådde studiekompetanse", fordi andelen som har bestått med studiekompetanse er usikker. Av dem som "var i rute", var det en del som strøk, anslagsvis 17 prosent (jf. Støren m. fl. 1998). Dataene fra Linda Inntak om bestått/stryk er imidlertid mangelfulle (jf. Edvardsen m.fl. 1998, Støren m.fl. 1998), slik at sikkert tall ikke kan gis. En minst like viktig grunn til ikke å operere med andel bestått, er at et ukjent, men antakelig stort, antall av dem som har strøket, har tatt opp igjen eksamen som privatist. Vi har ikke data om disse personene.

Andelen av ungdom som planlegger en høyere utdanning har økt på 90-tallet. I en liknende undersøkelse gjennomført av NIFU i 1991 (Edwardsen 1995), svarte 53 prosent at de planla en høgskole- eller universitetsutdanning, eller doktorgrad. Også da var det langt flere av jentene enn av guttene som planla dette. I 1991 planla vel 58 prosent av jentene å ta en høyere utdanning, mot 47 prosent av guttene. I 1995 (også 16-åringer) planla hele 67 prosent av jentene å ta en høyere utdanning, mot 50 prosent av guttene. Det synes altså først og fremst å være blant jentene at interessen for å ta høyere utdanning stadig øker.

Av dem som var i rute mot studiekompetanse våren 1999, hadde 14 prosent startet i en yrkesfaglig studieretning. Disse hadde tatt allmennfaglig påbygging etter to eller tre år i yrkesfag, eller tatt VKII-kursene tegning form og farge eller naturforvaltning, som gir generell studiekompetanse (NIFU 2000, foreløpig upubliserte resultater). Også dette tallet stemmer bra med hva et utvalg av samme elevkull svarte i spørreskjemaundersøkelsen våren 1995. Av tabell 22 framgår det at av dem som gikk på yrkesfaglige studieretninger, hadde 27 prosent planer om høyere utdanning. Prosentuert motsatt vei, innebærer dette at av dem som hadde planer om høyere utdanning, gikk 84 prosent i et allmennfaglig grunnkurs og 16 prosent i et yrkesfaglig grunnkurs. Dette, at 14 prosent av dem som var i rute mot studiekompetanse hadde startet i yrkesfag – og at 16 prosent av dem som deltok i spørreskjemaundersøkelsen og som hadde planer om høyere utdanning gikk i yrkesfag – må sies å være et godt samsvar. Det er mulig at vi i spørreskjemaundersøkelsen hadde en viss overrepresentasjon av svarere blant de av yrkesfagelevne som hadde planer om høyere utdanning, men det kan også tenkes at flere av dem som starter i en yrkesfaglig studieretning vil skaffe seg studiekompetanse etter hvert.

Tabell 22 viser en klar kjønnsforskjell med hensyn til hvor lang utdanning ungdommene har planer om. Det er flere jenter enn gutter som planlegger å ta høyere utdanning, noe som jo også viser seg i søker- og studenttall (jf. Hovland 2000, Skjersli 2000). Av dem som planlegger høyere utdanning, er det imidlertid en høyere andel av guttene enn av jentene som planlegger å ta de lengste utdanningene. For øvrig ser vi at de som starter i yrkesfag og som planlegger en høyere utdanning, utgjøres i første rekke av jenter. Det er en betydelig andel av jenter som begynner i yrkesfaglige utdanninger, som har planer om høgskoleutdanning. Dette gjenfinner vi i registerdataene; særlig mange jenter på yrkesfag velger allmennfaglig påbygging tredje eller fjerde år i videregående opplæring, og rundt 34 prosent av jenter med rett til opplæring som startet i yrkesfag, var i rute mot studiekompetanse fem år etter, våren 1999 (NIFU 2000, upubliserte resultater). Mange av jentene som går på yrkesfag og som har planer om høgskoleutdanning, går i studieretning for helse- og sosialfag og har planer om en høgskoleutdanning innenfor dette feltet.

Tabell 22. Utdanningsplaner (lengste utdanning) blant det første reformkullet. Prosent*.

	Allmennfag			Yrkesfag			I alt
	Jenter	Gutter	I alt	Jenter	Gutter	I alt	
Ingen utdanning utover grunnskolen	-	-	-	0,3	0,3	0,4	0,2
Folkehøgskole	0,1	0,5	0,2	0,3	0,6	0,5	0,3
Grunnkurs i videregående oppl.	0,1	0,4	0,2	1,3	1,5	1,4	0,8
VK1 i videregående opplæring	0,2	0,7	0,4	3,6	6,3	5,1	2,5
Yrkeskompetanse fra v.oppl.	3,2	4,9	3,9	40,0	60,6	51,2	25,3
Studiekompetanse fra v.oppl.	10,0	11,7	10,8	17,8	11,4	14,3	12,3
Høgskoleutdanning	45,9	41,7	44,1	31,7	17,7	24,0	35,0
Universitetsutdanning (4-7 år)	37,8	36,1	37,1	4,4	1,5	2,8	21,6
Doktorgradsstudier	2,7	4,0	3,2	0,6	0,1	0,4	1,9
N (=100 %)	1104	847	1951	533	650	1183	3134

*Prosentandelene gjelder veide tall, der det er tatt hensyn til ulik svarprosent blant gutter og jenter og skjevhet mht. til utvalgets fordeling av yrkesfag- og allmennfagelever (for dokumentasjon, se Støren m.fl. 1998). N i tabellen referer til uveide tall.

På bakgrunn av data om jenters søkemønster til høyere utdanning (jf. Skjersli 2000), vet vi også at jenter i stor grad fortsatt ønsker å ta helse- og sosialfaglige og pedagogiske høgskoleutdanninger, til tross for nedgang i søkningen til disse utdanningene. Nærmere 40 prosent (38,5 prosent) av de 19-årige kvinnelige søkerne til høyere utdanning studieåret 1999-2000 søkte seg til helse- og sosialfaglige eller pedagogiske høgskoleutdanninger. I 1997 var tilsvarende andel blant de 19-årige kvinnelige søkerne hele 44 prosent.

Når en så mye høyere andel av jenter enn gutter søker høyere utdanning, kommer dette først og fremst av forskjellen i søkning til slike høgskoleutdanninger. Et naturlig spørsmål kan være om gutter oftere ”nøyer seg med” yrkesfaglig videregående opplæring, fordi de gjennom disse utdanningene, som for guttenes del som regel er innenfor industri og håndverk, kan oppnå relativt høy lønn og andre gode sider ved arbeidssituasjonen, mens jenter som i er interessert i helse- omsorgsykker og pedagogiske yrker, i mindre grad ”nøyer seg” med videregående opplæring, fordi lønnen vil bli høyere om de bygger på denne utdanningen med en høgskoleutdanning.

Det er – naturlig nok, jf. avsnitt 3.1 – forskjeller i andel som har planer om høyere utdanning etter hvorvidt foreldre har høy utdanning eller ikke. Det kommer vi tilbake til i avsnitt 3.5.

3.3 Rollemodeller og påvirkningsagenter

I NIFUs spørreskjemaundersøkelse av elever i videregående kurs II våren 1997 ble det stilt spørsmål om utdanningsplaner etterfulgt av et spørsmål om de kjente noen som holdt på med eller hadde fullført den utdanningen de hadde i tankene da de krysset av for utdanning. Svarerne kunne sette så mange kryss de ønsket, blant svaralternativene mor, far, søsken, andre slektninger, venner eller bekjente, personer de hadde sett på TV eller "ingen". Svarene gjengis nedenfor. Vi tolker her et ja svar på spørsmålet om de kjente noen (osv.) som et svar på at disse personene hadde betydning for utdanningsplanene.

Tabell 23. Prosentandel* av VKII-elever/lærlinger, i ulike grupper, som oppgir at de kjenner ulike personer som har den utdanningen de tenkte på da de krysset av for utdanningsplaner.

	Allmennfag			Yrkesfag			I alt ¹⁰
	Jenter	Gutter	I alt	Jenter	Gutter	I alt	
Mor	4	3	4	3	1	2	3
Far	4	9	6	1	8	4	6
Søsken	4	6	5	3	4	3	5
Andre slektninger	15	16	15	17	16	17	15
Venner eller bekjente	50	50	50	55	49	52	51
Personer jeg har sett på TV	9	12	10	4	3	4	9
Ingen	32	30	31	30	27	29	31
N*	864	470	1334	866	683	1549	2883

*Prosentandelene gjelder veide tall, der det er tatt hensyn til ulik svarprosent og ulik utvalgsstørrelse for ulike studieretninger (for dokumentasjon, se Støren m.fl. 1998). N i tabellen refererer til uveide tall.

Det er tre overraskende resultater i tabell 23. Det ene er at det er så små forskjeller mellom de ulike gruppene (gutter og jenter på allmennfag og yrkesfag) i hva de svarer. Det andre er at venner og bekjente synes å ha vært svært viktige rollemodeller; det gjelder både gutter og jenter og yrkesfag- og allmennfagelever i om lag like stor grad. Det tredje overraskende resultatet er at så få krysser av for foreldrene. Til det sistnevnte må det pekes på at dette ikke innebærer at foreldre ikke kan ha stor indirekte betydning. Foreldrene kan ha stor betydning i forhold til hvorvidt en har planer om en yrkesfaglig utdanningen eller mer

¹⁰ Resultater for yrkesfagelevne representer bare de kurs/lærefag som ble valgt ut til 1997-undersøkelsen (se Støren m.fl. 1998:188-190). Yrkesfagelever på hvert av disse kursene/lærefagene hadde større trekkssannsynlighet enn allmennfagelevne. Samtidig representerte yrkesfaglige kurs/lærefag som inngikk i undersøkelsen bare 18 prosent av elever/lærlinger på nivået tredje opplæringsår (mens registerdata viser at alle typer yrkesfagelever/lærlinger utgjorde nær en tredel av alle elever/lærlinger fra dette kullet som påbegynte tredje opplæringsår). Resultater for allmennfagelever er veid opp i forhold til dette, og svarene fra allmennfagelevne får dermed stor betydning for gjennomsnittstallene (kolonnen lengst til høyre), og trolig noe større betydning enn om alle typer yrkesfagelever/lærlinger hadde vært med i undersøkelsen. Siden svarene er så like for de ulike gruppene, får dette ingen praktisk betydning her.

akademisk utdanning, og for hvor lang utdanning en har planer å ta¹¹, uten at de unge behøver å ha foreldrene i tankene når de nevner personer de kjenner som har den *bestemte* utdanningen de har planer om å ta.

Gutter, både på yrkesfag og allmennfag, krysser oftere enn jenter av for foreldre, det vil si at her er det far, og ikke mor, som har en viss betydning. At jenter oppgir foreldrene enda sjeldnere enn guttene, kan komme dels av at mange jenter velger kjønnsstradisjonelt og at fars utdanning er lite relevant for mange av dem, og at mor heller ikke så ofte er en relevant modell, fordi jenter nå generelt tar høyere utdanning enn det deres mødre gjorde.

Når vi ut fra den spørsmålsstillingen som ble brukt i NIFUs undersøkelse i 1997 får indikasjoner på at foreldre har relativt liten direkte betydning for de unges utdanningsvalg, er dette et resultat som bryter med andre undersøkelser som viser at foreldre har stor indirekte betydning (jf. avsnitt 3.1 og 3.5). Det bryter også med resultater fra andre intervjuundersøkelser. Årsaken er trolig spørsmålsformuleringen; de unge kan ha hatt en konkret utdanning i tankene når de krysset av for utdanningsmål. Foreldre kan ha en innvirkning på hva slags type og hvor langvarig utdanning en tar sikte på, uten at foreldrene selv behøver å ha den konkrete utdanningen.

Fra flere undersøkelser finnes eksempler på andre resultater når det gjelder foreldres betydning. I en intervjuundersøkelse som er foretatt av Markeds- og mediainstituttet to-tre år senere enn NIFUs undersøkelse, og blant yngre elever (10. klasse), og i et mer avgrenset geografisk område (Oslo/Akershus), svarte 30 prosent at det var foreldrene som hadde påvirket dem mest når det gjaldt valg av studieretning i videregående skole, mens venner og bekjente kommer på andre plass med 23 prosent (MMI 2000). Ikke bare utvalget og tidspunkt er forskjellig, men også spørsmålsformuleringen. I spørsmålsformuleringen er det en forskjell både når det gjelder hvor konkrete utdanningsplaner det er tale om, men også i at spørsmålet i NIFUs undersøkelse gjaldt et framtidig, mer langsiktig utdanningsmål. I MMIs undersøkelse gjaldt spørsmålet valg av studieretning i videregående opplæring. En annen viktig årsak til forskjellen ligger trolig i at NIFUs spørsmål ble stilt til elever som var nesten tre år eldre.

Resultater fra ytterligere en intervjuundersøkelse viser at foreldre har stor betydning. I en undersøkelse som Opinion har utført i samarbeid med Fafo blant 16-17 åringer og lærlinger i alderen 16-19 år innenfor Fellesforbundet (Opinion 1999), ble de unge blant annet spurt om i hvilken grad foreldre, lærere osv. hadde påvirket deres valg av utdanning. Av allmennfagelever svarer 53 prosent at foreldre er viktige, mot 29 prosent av 16-17 åringer som hadde valgt yrkesfag. Opinions tall viser for øvrig at blant allmennfagelevne øker andelen som svarte at foreldre var viktige, hvis foreldre hadde høyere utdanning. For

---

¹¹ Når det gjelder lengden på utdanningsplanene blant søkere til høyere utdanning, har Hovland (2000) påvist at foreldres utdanningsnivå har stor betydning. Utdanningslengden som søkerne tok sikte på økte med økning i fars utdanning.

Øvrig svarte 43 prosent av allmennfagelevne at venner var viktige, mot 32 prosent av yrkesfagelevne.

Opinion skriver også: "Foreldres påvirkning svekkes litt jo lengre ungdommene venter med å bestemme seg for utdanning. Derimot øker påvirkningen fra venner." Dette kan være en delforklaring på de forskjeller vi finner i forhold til NIFUs resultater i tabell 23 (selv om hovedforskjellen trolig kommer av forskjell i spørsmålsformuleringer), ved at NIFUs svarere var eldre enn de som var med i MMIs og Opinions undersøkelser. I følge NIFUs data er venner eller bekjente langt viktigere for (det bestemte) utdanningsmålet enn foreldrene.

Når NIFUs data viser at venner eller bekjente har så stor betydning, og at også slektninger utover kjernefamilien har relativt stor betydning, kan dette for øvrig være med på å bekrefte funn om at sosiokulturell bakgrunn har stor betydning for utdanningsvalget. I dette ligger at oppvekstmiljø og sosial bakgrunn/foreldres utdanning og inntekt til en viss grad henger sammen og forsterker hverandre. Tydeligst ser en kanskje dette i Oslo, der ungdom fra bydeler med generelt høyt utdannings- og inntektsnivå i mye større grad velger allmennfaglige studieretninger enn ungdom fra ungdomsskoler i andre bydeler (jf. Støren 1998a). Det er ikke bare foreldres direkte påvirkning som har betydning for de unges valg, men miljøet rundt dem; hva det er vanlig å gjøre der en bor.

Et annet interessant trekk ved tabell 23 er at det først og fremst er allmennfaglevne, og her særlig guttene, som finner rollemodeller for sine utdanningsvalg fra personer de har sett på TV, mens for yrkesfagelevne er dette nokså sjeldent. Dette kan være tankevekkende i en tid da mange frykter at yrkesfagene ikke framstår som attraktive nok, og at vi i framtida skal mangle fagarbeidere og håndverkere.

3.4 Hvilke forhold har betydning ved valg av yrke?

Ungdom som deltok i spørreskjemaundersøkelsen i 1995 og som tilhørte det første reformkullet som gikk i grunnkurs skoleåret 1994-95, ble stilt spørsmål om hvilke forhold de betraktet som viktige og mindre viktige ved valg av yrke. Svarene presenteres i tabell 24. Intervjupersonene ble bedt om å angi om hvert av forholdene som nevnes i tabell 24 var viktige, av noen betydning og eller var uten betydning. Vi har her valgt ut andelen som har svart at et forhold er "*viktig*".

Tabell 24. Prosentandel av grunnkurselever som har pekt på at ulike forhold er viktige ved valg av yrke.

	Allmennfag			Yrkesfag			I alt
	Jenter	Gutter	I alt	Jenter	Gutter	I alt	
Mulighet for høy inntekt	36	55	44	30	44	38	41
Få et arbeid der jeg kan få tilfredsstilt mine faglige interesser	91	84	88	90	84	87	88
Få et arbeid der jeg kan få brukt evnene mine	91	83	87	87	82	94	86
Få et arbeid som krever kort eller ingen utdanning	1	4	2	5	8	7	4
Muligheter til å få en ledende stilling	13	23	18	13	20	17	17
Muligheter for selvstendig arbeid	30	33	31	31	38	35	33
Mye samarbeid med andre mennesker	47	33	41	58	36	46	43
Få et arbeid som gir meg kontakt med mennesker	58	34	47	65	32	48	47
Sikkert arbeid/store muligheter for å få jobb	76	71	74	77	74	75	74
Få et arbeid der jeg kan hjelpe andre mennesker	43	19	31	54	18	30	30
Store valgmuligheter når det gjelder arbeidssted (geografisk)	33	29	31	27	32	30	30
Muligheter for jobb på hjemstedet	16	21	18	28	34	31	24
Mye fritid og ferie	9	17	12	11	13	21	12
Få et yrke som egner seg til å kombinere med å ha barn	38	27	33	48	26	36	35
N (laveste/høyeste antall besvarte på spørsmålene)	1111- 1125	838- 848	1951- 1973	533- 544	637- 650	1168- 1192	3121- 3165

* Prosentandelene gjelder veide tall, der det er tatt hensyn til ulik svarprosent blant gutter og jenter og skjevhet mht. til utvalgets fordeling av yrkesfag- og allmennfagelever (for dokumentasjon, se Støren m.fl. 1998). N i tabellen refererer til uveide tall.

Det mest slående ved svarmønsteret som tabell 24 viser, er kjønnsforskjellene og ikke forskjellene mellom dem som har valgt yrkesfag og dem som har valgt allmennfag. Dette kommenteres nærmere nedenfor. Et annet trekk ved resultatene i tabell 24 er at gjennomsnittstallene for hvor mange som legger stor vekt på de ulike forholdene (kolonnen over "i alt" svar lengst til høye) er svært lik tilsvarende resultater i en undersøkelse som NIFU utførte blant 16- og 18-åringer i 1991 (Edwardsen 1995). I sistnevnte undersøkelse var det flere holdningsspørsmål som ungdommene ble bedt om å svare på, men om vi ser på de av spørsmålene som var så godt som identiske i de to undersøkelsene, er det bemerkelsesverdig at svarfordelingen er så lik som den er. Kun for ett spørsmål er det en klar endring i prosentandelen, og det gjelder andelen som synes det er viktig å ha *muligheter for selvstendig arbeid*, og denne andelen er redusert, fra 45 til 33 prosent. Dette kan være tilfeldig, men siden svarfordelingen for de øvrige forholdene var

så like i de to undersøkelsene, antar vi at for dette spørsmålet kan det ha vært en endring i holdningene. Dette er et noe overraskende resultat. En endring i motsatt retning – at flere legger vekt på det å ha selvstendig arbeid – kunne kanskje vært mer ventet, ut fra en tilsynelatende økende vektlegging i skole og oppdragelse på betydningen av å gjøre individuelle og selvstendige valg, og i media og det sivile samfunn på betydningen av individet og individets frihet og rettigheter¹². Andelen som legger vekt på selvstendig arbeid er imidlertid (fortsatt) relativt høy, når en tredel av de unge legger vekt på det, men det er like fullt andre kjennetegn ved en jobb enn det å ha et selvstendig arbeid, som framtrer som mer sentrale for de fleste av ungdommene.

Forhold som det å ”få et arbeid der jeg kan få *tilfredsstilt mine faglige interesser*” og ”få et arbeid der jeg *kan få brukt evnene mine*” framtrer som langt viktigere. Disse svarene kan kanskje like fullt som ønske om selvstendig arbeid, være uttrykk for ”individualiseringstendenser” blant de unge. Nesten alle de unge, uansett om en går på allmennfag eller yrkesfag eller er gutt eller jente, peker på faglige interesser og det å få brukt evnene sine som viktig. Men de som skårer aller høyest på disse faktorene er jenter på allmennfag. Jenter på allmennfag er dessuten de som mest sjeldent peker på *muligheten for å få jobb på hjemstedet*.

Ser en disse svarene under ett, kan en kanskje se utdanningsrevolusjonen blant jentene i et nøtteskall; de ønsker å realisere seg selv på en annen måte enn tidligere generasjoners kvinner. Jentene har tradisjonelt i større grad å flyttet på seg på grunn av utdanning eller arbeid, noe som er vist i mange ulike undersøkelser (for eksempel Heggen 1991, Heggen og Olsen 1995, Sørli, 1993, 1995)¹³. ”Det har .... alltid vært flere kvinner enn menn som på varig basis har skiftet arbeidskommune” (SSB 1999c¹⁴).

Mens jentene på allmennfag legger liten vekt på muligheten for jobb på hjemstedet når de legger utdanningsplaner, er dette langt vanligere blant yrkesfagsfagelevne, og spesielt blant guttene på yrkesfag. Vi skal komme nærmere inn på slike forhold i avsnitt 3.5.

---

¹² Et eksempel kan være slik Frønes (1993) omtaler at barn i økende grad, særlig siste tiår, er blitt individualisert, at det legges vekt på at pedagogikk må trekke inn den enkeltes unikhet og forholde seg til dette, og at moderne tenåringstid er en individualiseringsfase.

¹³ Men det har også vist seg å være en aldersfaseforskjell i flyttingene, ved at jentene har flyttet i yngre alder enn guttene, mens det er liten forskjell mellom menn og kvinner når de er blitt eldre og har etablert seg i arbeidslivet (Støren 1991). Kjønnforskjellen i flytteomfang blant de yngste er også redusert, dels som følge av at økt utdanningsaktivitet i videregående opplæring ikke har medført økt flytting (Barne- og famildepartementet 1992), og som følge av at flere (og dermed spesielt flere jenter) tar høyere utdanning og fortsatt registreres som bofaste, fordi borteboende studenter vanligvis ikke melder flytting (SSB 1999c).

¹⁴ Hefter i serien Aktuelle befolkningstall utarbeidet av Kjetil Sørli.

Det er gutter på allmennfag som oftest legger vekt på *høy inntekt*, dernest kommer gutter på yrkesfag. Et langt stykke bak kommer jentene på begge typer av studieretninger. Blant disse er det langt lavere andeler som legger vekt på høy inntekt.

Det er jentene på yrkesfag (som i stor grad gjelder jenter som går på helse- og sosialfag) som i størst grad legger vekt på å få et arbeid som gir *kontakt med andre mennesker*, som inneholder *samarbeid med andre* eller som gjerne vil ha et yrke der en kan *hjelp andre mennesker*. Når det gjelder vektlegging av disse tre faktorene er det jentene på allmennfag som har de nest høyeste andelene, mens guttene, både på allmennfag og yrkesfag (her er det knapt noen forskjell) i langt mindre grad legger vekt på slike forhold. *Det å få et yrke der en kan hjelpe andre mennesker peker seg ut som viktig for bare 18-19 prosent av guttene, mot 54 og 43 prosent av jentene på henholdsvis yrkesfag og allmennfag.*

Det er ikke mange som mener det er viktig å få en *ledende stilling*, men også her er det flere gutter, uansett om de går på allmennfag eller yrkesfag, som peker på at dette er viktig.

Tre av fire legger stor vekt på *”sikkert arbeid/store muligheter for å få jobb”*, og her er det også små forskjeller mellom gutter og jenter eller mellom allmennfag- og yrkesfagelever. Vektleggingen av det å ha sikkerhet for jobb synes altså ikke å være utslagsgivende for hvorvidt en velger allmennfag eller yrkesfag. Det er rett og slett noe som nesten alle synes er viktig.

Undersøkelsen fra 1991 (Edwardsen 1995), som i hovedtrekk ga de samme resultatene som 1995-undersøkelsen, er analysert blant annet med tanke på hva slags yrker jenter og gutter syntes de passet til, og vi skal kort referere enkelte av funnene. Resultatene i tabell 24 kan ellers ikke direkte sammenliknes med resultater hos Edwardsen (1995), med tanke på forskjeller mellom allmennfag og yrkesfag og mellom gutter og jenter, men også Edwardsens resultater viste at *”forskjellen mellom kjønn (er) grunnleggende og svært avgjørende for yrkesvalget”*. Edwardsen viste videre at også i 1991 var guttene i større grad enn jentene mer bundet av hjemstedet når det gjaldt ønsker om framtidig arbeid. Han så imidlertid hjemstedstilknytning og andre bindende faktorer som å få et yrke som kan kombineres med barn, samlet, og finner at også mange jenter er i kategorien *”bundet”*. Ungdom i denne kategorien hadde i mindre grad enn annen ungdom planer om høyere utdanning, de var ofte var å finne på helse- og sosialfag, og de så for seg yrker som mekaniker, snekker, bonde, hjelpepleier, ekspeditør og barnehageassistent, i tillegg til sykepleier og førskolelærer.

En del av resultatene i tabell 24 som omhandler hvilke forhold en synes er viktige ved valg av yrke, skal vi komme tilbake til i avsnitt 3.5. Der omtales slike forhold i relasjon til hvilken betydning blant annet foreldres utdanningsnivå har for hvorvidt en planlegger om høyere utdanning.

3.5 Utdanningsplaner sett i lys av foreldres utdanning og andre faktorer

Hva slags utdanningsmål en setter seg, er avhengig både av ulike interesser og ønsker samt påvirkning fra foreldre og miljø, slik vi har sett det i tidligere avsnitt, men planene er ikke minst avhengig av hvordan en selv *vurderer egne ferdigheter og kunnskaper*. I tabell 25 forsøker vi å se på hvordan ulike sett av faktorer er med på å avgjøre hvor lang utdanning de unge planlegger. Her ser vi (modell 1, i tabell 25)¹⁵ at karakterene de unge gikk ut med fra grunnskolen, har meget stor betydning for hvorvidt de planlegger å ta høyere utdanning. Det innebærer at når elevene legger planer, legger de stor vekt på de karakterene de har oppnådd og vurderer sine muligheter på basis av det signalet de har fått om sine ferdigheter gjennom karakterene. Samtidig ser vi også at hvorvidt far og mor har høy utdanning, har en selvstendig betydning for sannsynligheten for at de unge har planer om høy utdanning – uavhengig av hvor gode karakterer en går ut med fra grunnskolen.

I modell 2 i tabell 25 har vi inkludert variabelen ”studieretning på grunnkurs var allmennfag”. Nærmest selvsagt har denne variabelen stor positiv betydning på sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning. Som vi har sett foran, jf avsnitt 3.2, har de fleste som begynner på allmennfag planer om å ta høyere utdanning, og de begynner i allmennfaglige studieretninger nettopp med tanke på å få studiekompetanse og få mulighet til å ta høyere utdanning. Dermed måler de to variablene så å si det samme. Vi har derfor utelatt variabelen ”har begynt på allmennfag” i modell 3, 4 og 5. Et interessant trekk ved resultatene i modell 2, der variabelen ”allmennfag” er innlemmet i analysen, er imidlertid at denne variabelen reduserer effekten av variablene kjønn, grunnskolekarakterer og foreldrenes utdanningsnivå.

---

¹⁵ Jo større positivt tall koeffisienten i tabell 25 går mot, dess større sannsynlighet vil det være for at en har planer om høyere utdanning (dess høyere andel vil ha planer om slik utdanning), og omvendt, lavere sannsynlighet jo høyere negativt tall på koeffisienten. Vi skal senere vise ved beregninger hvor stor sannsynlighet det er for at en har planer om høyere utdanning, gitt koeffisientene på de ulike variablene.

Tabell 25. Resultater av logistisk regresjonsanalyse av sannsynligheten for å ha planer om å ta høyskole- eller universitetsutdanning.

	Modell 1 (Koeffisient)	Modell 2 (Koeffisient)	Modell 3 (Koeffisient)	Modell 4 (Koeffisient)	Modell 5 (Koeffisient)
Kjønn (jente=1)	0,80***	0,73***	0,76***		0,76***
Gjennomsnittskarakter fra grunnskolen ¹⁶	2,54***	1,76***	2,49***		2,53***
Fars utdanning (høy=1)	0,86***	0,72***	0,84***		0,82***
Mors utdanning (høy=1)	0,37***	0,23	0,39***		0,42***
Studieretning på grunnkurs (allmennfaglige=1)		1,64***			
Mulighet for høy inntekt (viktig=1)			0,17*	0,13	0,12
Mulighet for jobb på hjemstedet			-0,54***	-0,87***	-0,57***
Tilfredsstillende faglige interesser				0,45***	0,31**
Mulighet til å få ledende stilling				0,02	0,31**
Mye samarbeid med andre mennesker				-0,09	0,11
Konstant	-9,12	-7,14	-8,83	0,18	-9,34
Modell Kji kvadrat	950,28***	1161,93	949,51***	118,28***	963,85***
N	2573	2573	2521	3028	2507

*** Signifikant på nivå 0,00

** Signifikant på nivå 0,05

* Signifikant på nivå 0,09

Effekten av å ha mor med høy utdanning er i alle analysene langt svakere enn effekten av å ha far med høy utdanning. I modell 2 er effekten av mors utdanningsnivå ikke lenger signifikant, trolig på grunn av at sammenhengen mellom det å ha plan om høyere utdanning og mors utdanningsnivå går "via" det å velge allmennfag¹⁷. Vi ser også at effekten av det å ha gode grunnskolekarakterer på sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning reduseres noe når vi kontrollerer for det å ha begynt i allmennfag. Sannsynligheten for å velge allmennfag øker med høyere karaktersnitt. Dermed går også betydningen av karakterer for det å ha planer om å ta høyere utdanning så å si via det å bestemme seg for å ta allmennfag. Men samtidig har det å ta allmennfag en egen betydning uavhengig av karakterene, noen av dem som velger allmennfag gjør det nettopp fordi de vil

¹⁶ Lg=1, Ng=2, g=3, Mg=4, Sg=5.¹⁷ I tillegg kommer en korrelasjon mellom mors og fars utdanningsnivå, på 0,44.

ta høyere utdanning, til dels til tross for at de ikke har så gode grunnskolekarakterer. Effekten av kjønn reduseres når det kontrolleres for det å ha startet i allmennfag, og grunnen er at jenter oftere enn gutter velger allmennfag.

I modell 3, 4 og 5 har vi innlemmet svar på spørsmål som er omtalt i tabell 24 (jf. avsnitt 3.4) i analysene. Vi ser her på betydningen av enkelte faktorer bak yrkesvalg som vi i tabell 24 så skilte nokså mye mellom elevene.

I modell 3 har vi trukket inn to spørsmål der gutter og jenter ga svært ulike svar, og som vi forventer kan ha betydning for sannsynligheten for å ha planer om å ta høyere utdanning. Det ene gjelder spørsmålet om hvorvidt det er viktig at en kan få en jobb på hjemstedet, det andre gjelder betydningen av mulighet for å få høy inntekt. Vi så i tabell 24 at gutter oftere enn jenter syntes det var viktig å ha mulighet for jobb på hjemstedet, og yrkesfaglever oftere enn allmennfagelever. Hvor stor betydning har det å legge vekt på muligheten for å få jobb på hjemstedet på planer om å ta høyere utdanning? Hvis det har stor betydning, kan det tenkes at tradisjonelle forklaringer som oppnådde karakterer og foreldres utdanning har mindre betydning. Vi ser, jf. modell 3, at det å legge vekt på muligheten til å få en jobb på hjemstedet virker bremsende på det å legge planer om en høyere utdanning, men vi ser samtidig at effekten av fars utdanning og av grunnskolekarakter fortsatt er meget høy, om enn noe redusert i forhold til resultatene i modell 1. Effekten av kjønn (å være jente) blir noe redusert når vi tar hensyn til betydningen av det å legge vekt på en jobb på hjemstedet og det å kunne få en høy inntekt, og det kommer av at det først og fremst er gutter som legger vekt på de to sistnevnte forholdene. Mulighet for å få en høy inntekt er ikke særlig utslagsgivende for tilbøyeligheten til å ha planer om å ta en høyere utdanning, men vi ser (jf. modell 3) at også dette har en liten selvstendig effekt, uavhengig av grunnskolekarakterer m.v. Vi ser også at det å innføre slike variabler i analysen i svært liten grad berører den sterke effekten av karakterer og mors og fars utdanningsnivå på sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning.

I modell 5 har vi innlemmet flere av svarene som er presentert i tabell 24 i analysen, men for å se i hvilken grad slike svar har betydning når det ikke er kontrollert for de viktige variablene kjønn, karakterer og foreldres utdanning, har vi først, i modell 4, analysert effekten av disse for seg. Grunnen til det er at vi ønsker å se på forskjellen mellom effektene av disse holdningsvariablene når det er – og når det ikke er – kontrollert for disse viktige bakgrunnsvariablene. Det kunne for eksempel tenkes at holdningsvariablene ville gi sterke effekter før det var kontrollert for bakgrunnsvariablene, men at disse holdningene var sterkt korrelert med bakgrunnsvariablene kjønn, karakterer eller foreldres utdanning, slik at betydningen av holdningsvariablene ville bli sterkt redusert når det ble kontrollert for bakgrunnsvariablene, som i modell 5. Ved å se på resultatene i modell 4 og 5 i sammenheng, vil vi også kunne se om disse holdningsvariablene er viktige tilleggsforklaring til bakgrunnsvariablene.

Resultatene i modell 4 viser at disse variablene i seg selv har liten forklaringskraft på sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning. Resultatene er også til dels motsatte av det vi forventet. Mulighet for å få en *ledende stilling* har ingen positiv effekt på sannsynlighet for å ha planer om høyere utdanning i modell 4, men når det er kontrollert for bakgrunnsvariablene (modell 5), har dette en betydning. Tilleggsanalyser av sammenhengen mellom det å legge vekt på å få en ledende stilling og bakgrunnsvariablene foreldres utdanning m.v., viser: Det å legge vekt på å få en ledende stilling er faktisk negativt korrelert med gjennomsnittskarakterer, men denne korrelasjonen er bare svakt signifikant. Det å ønske lederstilling er sterkt negativt korrelert med det å være jente, det vil si at jenter sjeldnere legger vekt på dette, (som vi også så i tabell 24). Fars utdanning har ingen betydning for hvorvidt en ønsker en ledende stilling, og korrelasjonen mellom det å ha mor med høy utdanning og det å legge vekt på lederstilling er svakt negativ. Tre av fire variable som trekker i retning av det å ha planer om høy utdanning (være jente, ha gode karakterer, mor har høy utdanning), har en svak negativ innvirkning på det å legge vekt på å få en lederstilling¹⁸. Dette innebærer at holdningen til det å få en lederstilling har en klart selvstendig effekt som virker uavhengig av foreldres utdanning, karakterer og kjønn. Det å ønske lederstilling kan faktisk et stykke på vei oppveie at du ikke har foreldre med høy utdanning eller har gode karakterer, når det gjelder sannsynligheten for å ha planer om å ta høy utdanning, og kan komme som en tilleggsfaktor når du har foreldre med høy utdanning og/eller har gode karakterer

Effekten på sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning av det å legge vekt på å få en *høy inntekt* er ikke signifikant i modell 4, og er det heller ikke i modell 5, selv om effekten var svakt signifikant i modell 3. Grunnen er trolig at det å legge vekt på høy inntekt er sterkt korrelert med ønske om lederstilling. I modell 4 og 5 er det kontrollert for ønske om lederstilling, og den svake effekten av det å legge vekt på høy inntekt forsvinner ved en slik kontroll. Det å legge vekt på en lederstilling er av større betydning. Det å legge vekt på høy inntekt har for øvrig ingen sammenheng med foreldres utdanningsnivå, og heller ikke med karakternivå. Den eneste av bakgrunnsvariablene som det å vektlegge høy inntekt er korrelert med, er kjønn, ved at jenter klart sjeldnere enn gutter legger vekt på betydningen av høy inntekt.

Den negative effekten av ”*mulighet for jobb på hjemstedet*” er langt sterkere når det ikke er kontrollert for bakgrunnsvariablene (modell 4), enn når det er kontrollert for disse variablene. Det å legge vekt på jobb på hjemstedet henger dermed i noen grad sammen med hvordan en plasserer seg på disse variablene. Tilleggsanalyser viser at de som legger

---

¹⁸ Tilleggsanalyser der en legger inn interaksjonseffekter av karakterer og ønske om lederstilling, eller mors utdanning og ønske om lederstilling, gir ikke signifikante effekter eller utfyllende forklaringer. Også tilleggsanalyse av modell 4, der variabelen kjønn er inkludert, større gir større (positiv) koeffisient enn når kjønn ikke er inkludert, men fortsatt er effekten av ønske om lederstilling ikke signifikant, trolig på grunn av den negative sammenhengen mellom det å ønske lederstilling å det å være jente. Når jenter oftere ønsker å ta høyere utdanning enn guttene, men sjeldnere ønsker lederstilling, forsvinner effekten av det å ønske lederstilling ”inn i kjønnsforskjellen”.

vekt på jobb på hjemstedet, gjennomsnittlig har dårligere karakterer og noe sjeldnere foreldre med høy utdanning enn de øvrige. I tillegg vet vi fra tabell 24 at det oftest er gutter som legger vekt på dette. Dermed reduseres den selvstendige effekten av det å legge vekt på hjemstedet når vi kontrollerer for bakgrunnsvariablene kjønn, karakterer og foreldres utdanning. Samtidig er det slik at hjemstedstilknytning også har en viktig selvstendig effekt. Uavhengig av karakterer, kjønn eller fars og mors utdanning reduserer det å legge vekt på å få jobb på hjemstedet sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning.

Det å legge vekt på å at jobben *gir mulighet for samarbeid med andre mennesker* har ingen betydning for planene om å ta høyere utdanning. Som vi har sett foran, er det først og fremst jenter som legger vekt på at yrket gir mulighet for samarbeid med andre, men det gjelder både jenter som ønsker høyere utdanning og jenter som ikke har planer om høyere utdanning. Tilleggsanalyser viser at det er (svak) negativ korrelasjon mellom det å legge vekt på samarbeid med andre og karaktersnitt. Det å ha foreldre med høy utdanning er også signifikant (negativt) korrelert med det å legge vekt på samarbeid med andre, men svakere. Det kunne dermed tenkes at vi ved kontroll for bakgrunnsvariable (modell 5) ville få andre effekter. Koeffisienten skifter riktignok fortegn, men effekten er like fullt ikke signifikant. Det å legge vekt på samarbeid med andre har altså ingen betydning for hvorvidt en har planer om å ta høy utdanning eller utdanning på lavere nivåer. Det er andre sider ved utdannings- og yrkesvalget som påvirkes av denne faktoren.

3.5.1 Beregning av sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning for ulike grupper

Vi har beregnet sannsynligheten¹⁹ for å ha planer om høyere utdanning for enkelte grupper, basert på resultatene i tabell 25. Vi ser først på en gutt der verken far eller mor har høy utdanning, som legger vekt på muligheten for å få jobb på hjemstedet, som ikke legger vekt på lederstilling eller å få tilfredsstilt faglige interesser, og som har et karaktersnitt fra grunnskolen på 3,5. Sannsynligheten for at han skal ha planer om å ta høyere utdanning er bare *26 prosent*. Hvis begge hans foreldre har høyere utdanning, men kjennetegnene ellers er som hos den førstnevnte gutten, er sannsynligheten for at han har planer om høyere utdanning økt til hele *55 prosent*. Hvis han derimot *ikke legger vekt på jobb på hjemstedet*, og far og mor har høy utdanning og kjennetegnene ellers er som for de to førstnevnte guttene, øker sannsynligheten for at han har planer om å ta høyere utdanning til *68 prosent*, og til hele *80 prosent* hvis han i tillegg legger vekt på å tilfredsstille faglige interesser samt det å ha en lederstilling.

---

¹⁹ Etter følgende formel: $P = e^z / (1 + e^z)$, der $z = B_0 + B_1X_1 + B_2X_2 \dots B_pX_p$, (z er lik konstantleddet pluss effekten av de ulike forklaringsvariablene). Andelen kan variere mellom 0 og 1. Andelen går mot 1, jo større positivt tall z går mot. Og motsatt, andelen går mot 0 jo større negativt tall z går mot.

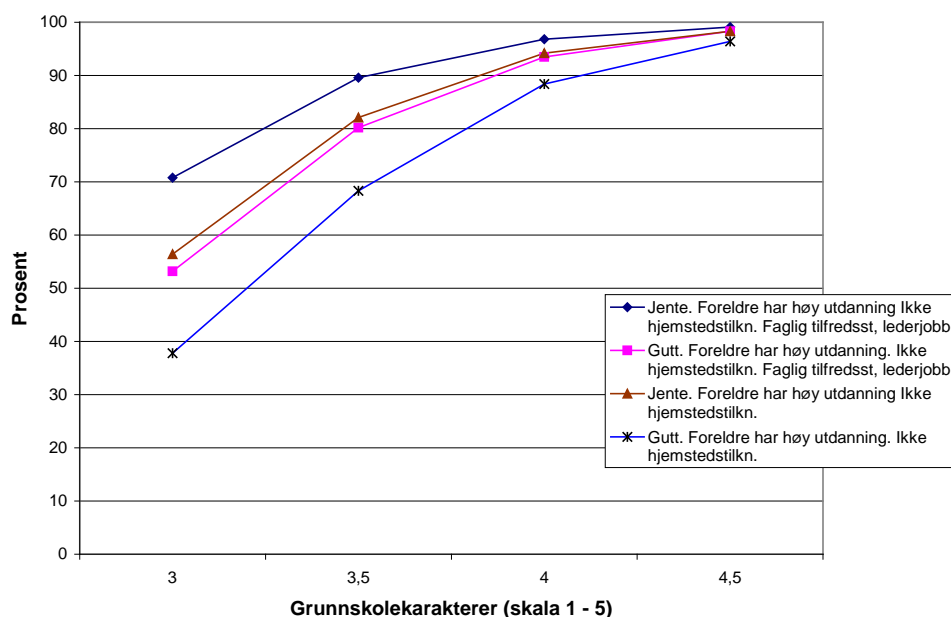
Hvis denne personen er ei jente, altså ei jente med de samme karakterene (et snitt som ikke er spesielt høyt, men som tilsvarte gjennomsnittet for dem som var med i undersøkelsen), som ikke legger vekt på jobb på hjemstedet, men på å tilfredsstillende faglige interesser og det å få en lederstilling, og med både far og mor med høy utdanning, er sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning hele *90 prosent*. Det er stor avstand fra denne jenta til den førstnevnte gutten med de samme karakterene, som hadde en sannsynlighet på bare 26 prosent for å ha planer om å ta høyere utdanning.

Resultatene i tabell 25 kan også illustreres i figurer. I figur 1 og 2 har vi sett på betydningen av karakterer for sannsynligheten av å ha planer om høyere utdanning.

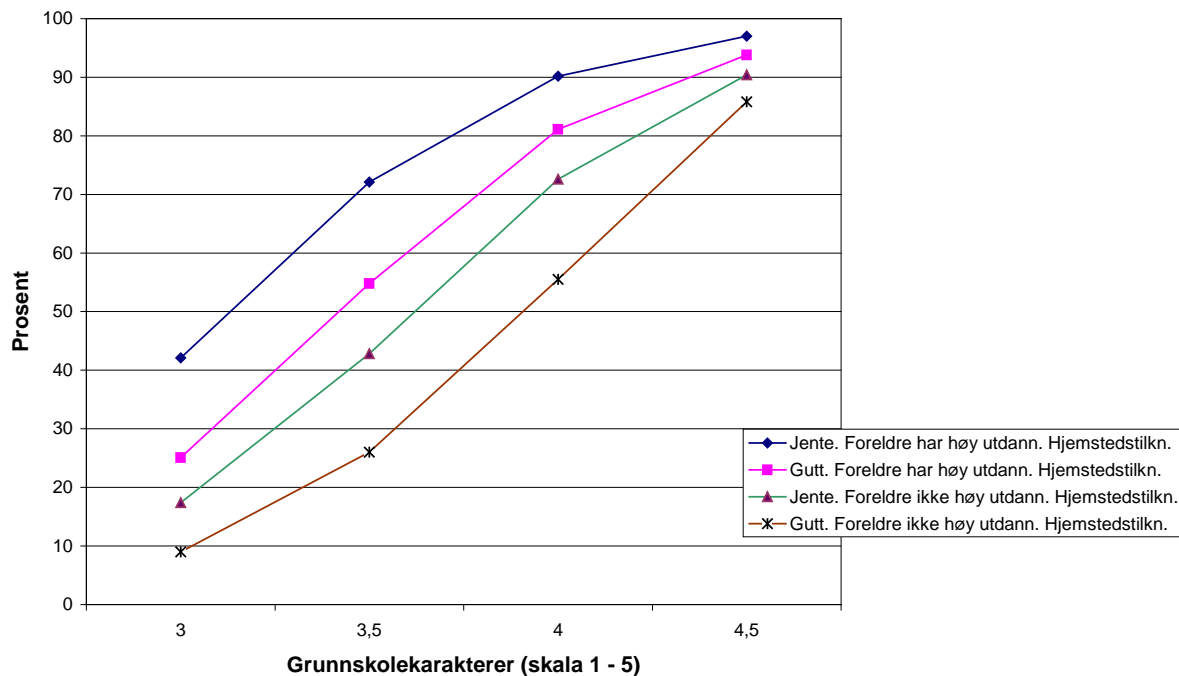
Figurene viser beregnede sannsynligheter for ulike grupper av gutter og jenter, der ingen av foreldrene har høyere utdanning eller der begge har høyere utdanning, og avhengig om de legger vekt på mulighet for jobb på faglig tilfredsstillende arbeid og det å få lederstilling eller mulighet til jobb på hjemstedet.

Begge figurer viser betydningen av karakterer og forskjeller mellom gutter og jenter. Figur 2 illustrerer ellers tydelig effekten av det å ha foreldre med høy utdanning, mens figur 1 illustrerer effekten av det å ha ønske om lederstilling og å få et faglig tilfredsstillende arbeid, versus ikke å legge vekt på noen av disse faktorene. Figur 1 viser i tillegg effekten av det å legge vekt på mulighet for jobb på hjemstedet.

Figur 1. Sannsynlighet for å ha planer om høyere utdanning blant ulike grupper av gutter og jenter som har foreldre med høy utdanning

Figur 2. Sannsynlighet for å ha planer om høyere utdanning blant ulike grupper av gutter og jenter som legger vekt på mulighet for jobb på hjemstedet

Karakterer: Figurene viser at på det aller høyeste karakternivået er det relativt små forskjeller mellom de ulike gruppene. *Samtidig viser figurene at karakterene har ulik betydning for de ulike gruppene.*

For dem som legger vekt på *muligheten for jobb på hjemstedet* (figur 2) er kurvene langt brattere, det vil si at sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning øker langt mer med økende karaktersnitt for dem enn for andre grupper. Det gjelder både gutter og jenter, og enten foreldrene har høyere utdanning eller ikke.

Foreldres utdanning: Blant dem som har foreldre med høyere utdanning, er sannsynligheten for at en selv planlegger høyere utdanning langt høyere enn for dem som ikke har foreldre med høyere utdanning. Det ser vi ved å sammenlikne de to nederste linjene i figur 2 med de to øverste i samme figur, eller nærmere bestemt; ved å sammenlikne første og tredje linje (som gjelder jenter), og andre og nederste linje, som gjelder gutter. Effekten av foreldres utdanning er relativt stor, men synkende ved de høyeste karaktersnittene.

Kurvene er noe brattere (betydningen av karakterer noe større) for dem som har foreldre uten høyere utdanning enn for dem som har foreldre med høy utdanning, og er mindre bratt for jenter med foreldre med høy utdanning som har hjemstedstilknytning, enn for øvrige som legger vekt på mulighet for jobb på hjemstedet.

Kjønnsforskjeller: I figur 1 gjelder de to øverste linjene jenter og de to nederste gutter, mens i figur 2 ligger linjene slik: Jente, gutt, jente gutt. Blant gutter med foreldre med høy utdanning og som ikke legger vekt på hjemstedstilknytning, er det en betydelig lavere andel som har planer om høyere utdanning, enn blant jenter med samme kjennetegn (nederste linje i figur 1 sammenliknet med andre linje i samme figur).

Det samme gjelder for dem som *har hjemstedstilknytning* (figur 2), og uansett om foreldre har høyere utdanning eller ikke. Kjønnsforskjellen som illustreres mellom de to øverste linjene i figur 2, gjelder forskjellen mellom gutter og jenter som har foreldre med høyere utdanning, og som legger vekt på hjemstedstilknytning. Forskjellen mellom de to nederste linjene i figur 2 illustrerer forskjellen mellom gutter og jenter med hjemstedstilknytning der begge foreldre er uten høyere utdanning.

Kjønnsforskjellene er imidlertid svært små på de aller høyeste karakternivået, spesielt blant dem som har foreldre med høy utdanning (figur 1). Kurvene er dessuten generelt brattere for gutter enn jenter.

Mulighet for jobb på hjemstedet: For å få illustrert effekten av det å legge vekt på muligheten for jobb på hjemstedet, må en sammenlikne de to øverste linjene i figur 2 (jenter og gutter med foreldre med høy utdanning, legger vekt på jobb på hjemstedet) med andre og fjerde linje i figur 1 (jenter og gutter med foreldre med høy utdanning, legger ikke

vekt på jobb på hjemstedet). Vi ser at de nevnte linjene i figur 2 ligger lavere enn de nevnte linjene i figur 1, og dermed at det er en klar effekt av hjemstedstilknytning. Dette gjelder spesielt for (middels) lavt, middels og middels høyt karaktersnitt.

Ønsker lederjobb og faglig tilfredsstillende arbeid: Resultatene når vi også tar hensyn til hvorvidt en ønsker lederjobb og faglig tilfredsstillende arbeid, vises i øverste og tredje linje i figur 1, som altså viser resultatene for henholdsvis jenter og gutter, med foreldre med høy utdanning, som ikke legger vekt på hjemstedstilknytning, men på faglig tilfredsstillende arbeid og det å få en lederjobb. Kurven for gutter (tredje linje i figur 1) som legger stor vekt på lederjobb og faglig tilfredsstillende arbeid, ligger under kurven for jenter som *ikke* legger stor vekt på lederjobb eller faglig tilfredsstillende arbeid. Dette viser igjen den sterke effekten av kjønn.

Forskjellen mellom øverste og andre linje i figur 1 viser effekten for jenter av det å legge vekt på muligheten for lederjobb og det å få et faglig tilfredsstillende arbeid. På middels lavt og middels karakternivå synes dette å ha betydning for planer om å ta høyere utdanning.

Effekten for gutter av det å legge vekt på muligheten for lederjobb og det å få et faglig tilfredsstillende arbeid, illustreres ved forskjellen mellom tredje og nederste linje i figur 1.

På basis av figur 1 og 2 kan vi altså konkludere med at det generelt er blant grupper som har lavest sannsynlighet for å ha planer om høyere utdanning at karakterer har størst betydning (bratteste kurver) i den forstand at sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning øker mest med økende karakterer for disse gruppene. For andre ungdommer, som har andre aspirasjoner og/eller foreldre med høy utdanning, har karakterer også stor betydning, men mindre.

3.5.2 Oppsummering – faktorer bak planer om høyere utdanning

Det å ha foreldre med høy utdanning betyr svært mye for planer om å ta høyere utdanning, og uavhengig av karakterer. Jenter har oftere enn gutter planer om å ta høyere utdanning. Dette gjelder i særlig grad planer om høgskoleutdanning. Nærmere 40 prosent av de 19-årige kvinnelige søkerne til høyere utdanning studieåret 1999-2000 søkte seg også til helse- og sosialfaglige eller pedagogiske høgskoleutdanninger (jf. Skjersli 2000).

Sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning øker jo bedre karakterer en har, også uavhengig av andre forhold, som for eksempel foreldres utdanning. Karakterer er et signal til de unge, og det er tydelig at dette signalet medfører at de unge vurderer egne ferdigheter og anlegg når de legger videre utdanningsplaner. Det er imidlertid også tydelig at dette signalet ikke betyr det samme for alle, men er avhengig både av kjønn, foreldres utdanning og aspirasjoner. Bestemte holdninger og ønsker angående en framtidig jobb er også medvirkende når det gjelder planer om høyere utdanning, og kommer som tilleggsforklaringer. Det å legge vekt på muligheten for en jobb på hjemstedet synes å virke

bremsende på planer om å ta høyere utdanning, mens det å legge vekt på å få en lederstilling og det å få tilfredsstilt faglige interesser, virker positivt på sannsynligheten for at en planlegger høyere utdanning, uavhengig av de andre nevnte bakgrunnsforholdene. Det bør legges til at selv om det å legge vekt på å få tilfredsstilt faglige interesser øker sannsynligheten for å planlegge høyere utdanning, er det ikke slik at det er noen stor forskjell mellom allmennfagelever og yrkesfagelever i andel som vektlegger det å få tilfredsstilt faglige interesser ved valg av yrke. Generelt legger begge type elevgrupper i meget stor grad vekt på dette.

Litteratur

- Barne- og familiedepartementet (1992): *Ungdomspolitik mot et nytt hundreår*. Særskilt vedlegg til St.meld. nr. 4 (1991-92) Langtidsprogrammet 1994-1997
- B.innst.S.nr.12 (1999-2000): Innstilling fra kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om bevilgninger på statsbudsjettet for 2000 vedkommende Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Nærings- og handelsdepartementet, Fiskeridepartementet og Landbruksdepartementet
- B.innst.S.nr.12 (1998-1999) Innstilling fra kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om bevilgninger på statsbudsjettet for 1999 under rammeområde 17 Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Nærings- og handelsdepartementet, Fiskeridepartementet og Landbruksdepartementet.
- Bogen, Hanne (1997): *Mediebransjens kompetansebehov*. En forprosjektrapport. Oslo: Fafo (Fafo-notat, 1997:3).
- Boudon, R. (1974): *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. New York: John Wiley & Sons.
- Edvardsen, Rolf (1995): *Yrkesvalg motiver. Resultater fra en undersøkelse av 16- og 18-åringers utdannings- og yrkesplaner i 1991*. Oslo: Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning, (Rapport 4/95).
- Edvardsen, R., Skjersli, S., Støren, L., Szanday, B. og P. O. Aamodt (1998): *På oppløpssida*. Evaluering av Reform 94: Underveiserapport 1997. Oslo: NIFU, (Rapport 3/98).
- Frønes, Ivar (1993): *Blant likeverdige. Om sosialisering og jevnaldrendes betydning*. Oslo: Institutt for Sosiologi, Universitetet i Oslo, (Rapport nr. 34, 1993).
- Grøgaard, Jens B (1993): Gutters utdanningsvalg: Hvorfor har sosial bakgrunn så stor betydning? Et forsvar for verdiforklaringen, i *Samfunnsspeilet* 1/93: 14-20.
- Hansen, M. Nordli (1986): Sosiale utdanningsforskjeller. Hvordan er de blitt forklart? Hvordan bør de forklares? I *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Årgang 27 (1): 3-28.
- Hansen, M. Nordli (1999): Utdanningspolitikk og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985-1996. I *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Årgang 40 (2):173-203.
- Heggen, Kåre (1991): *Ungdom og moderne lokalsamfunn: Frå Ungdomsprosjektet i Møre og Romsdal*, Volda: Møreforskning, (Rapport 91/01).
- Heggen, Kåre og Grethe Mattland Olsen (1993): *Utdanningsekspløsjon – nye karrierar?* Volda: Høgskulen i Volda/Møreforskning, (Forskningsrapport nr. 3).
- Hovland, Grethe (2000): *Hvem ble student under utdanningsekspløsjonen? Betydningen av kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakterer for valg av og opptak i høyere utdanning*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (NIFU skriftserie nr. 2/2000).
- Innst.O.nr.89 (1999-2000): *Innstilling fra kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om lov om endringar i lov 17. juli 1998 nr 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) m.m.*

- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1999): *Høringsnotat om endringer i opplæringslova og privatskulelova*, av 17.12.999.
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (2000): *Tilbudsstrukturen i videregående opplæring*. Vedlegg til rundskriv F-23-00.
- Markeds- og mediainstituttet (2000): *Jobb og utdanning: Holdninger og preferanser blant elever i 10.klasse*. http://ww.mmi.no/kunder/mmi/mmiweb.nsf/files/div_jobbut.htm
- Næss, Terje (2000): *Utdanning fram til år 2015. Framtidig beholdning, tilgang og erstatningsbehov*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (Rapport 10/2000).
- Opinion AS (1999): *Kappløpet – om kompetanse, fagutdanning og ungdom i Fellesforbundets bransjer*.
- Ot. prp. Nr 44 (1999-2000): *Om lov om endringar i lov av 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) m.m.*
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1999):
<http://odin.dep.no/kuf/publ/1999/tradisjon.html>.
- Kvalsund, R., T. Deichman-Sørensen og P.O. Aamodt (red) (1999): *Videregående opplæring – ved en skilleveg?* Oslo: Tano Aschehoug.
- Sandberg, Nina og Nils Vibe (1995): *Alle kan ikke bli frisører*. Søkning og opptak i videregående opplæring. Evaluering av Reform '94: Underveisrapport våren 1995. Oslo: Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning (Rapport 3/95).
- Shavit, Yossi & Hans-Peter Blossfeld (ed.) (1993): *Persistent inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder/San Francisco/Oxford: Westview Press, Social Inequality Series.
- Skjersli, Synnøve (2000): *Søkere til høyere utdanning. Endring i søkning, tilbud og opptak 1995 – 1999*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (NIFU skriftserie nr. 8 /2000).
- Skjersli, Synnøve og Per Olaf Aamodt (1997): Effekter av Reform 94 på sosiale skjevheter i valg mellom allmennfag og yrkesfag. I Berit Lødding & Kristin Tornes (red.): *Idealer og paradokser – aspekter ved gjennomføringen av Reform 94*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Skolefokus nr 9/2000.
- Statistisk sentralbyrå (1998a): *Aktuell utdanningsstatistikk 1/98*.
- Statistisk sentralbyrå (1998b): *Ukens statistikk nr 5 1998*.
- Statistisk sentralbyrå (1999a): *Aktuell utdanningsstatistikk 2/99*.
- Statistisk sentralbyrå (1999b): *Ukens statistikk nr 4, 1999*.
- Statistisk Sentralbyrå (1999c): *Resultater av innenlandsk flytting gjennom første del av voksenlivet*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå, (Aktuelle befolkningstall 3, 4, 5/99).
- Statistisk sentralbyrå (2000a): <http://www.ssb.no/emner/04/02/30/utlaerling/main.html>
- Statistisk sentralbyrå (2000b): <http://www.ssb.no/emner/04/02/30/utvgs/main.html>.
- St. meld. nr 32 (1998-99): *Videregående opplæring*
- St. prp. nr 1 (1999-2000): For budsjetterminen 2000, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

St.prp. nr. 61 (1999-200): *Om prioriteringer og tilleggsbevilgninger på statsbudsjettet 2000.*

Støren, Liv Anne (1991): *Karriere, skifte av jobb og flytting*. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt, (Rapport 16/91).

Støren, L.A., S. Skjersli og P.O. Aamodt (1998): *I mål? Evaluering av Reform 94. Sluttrapport fra NIFUs hovedprosjekt*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (Rapport 18/98).

Støren, Liv Anne (1998a): *Lærlings situasjonen i Oslo*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (Rapport 8/98).

Støren, Liv Anne (1998b): *Elever ved ulike typer økonomisk-administrative kurs etter Reform 94*. Notat til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, 29.09.99. Upublisert notat, Oslo: NIFU.

Støren, Liv Anne (1999): *Videregående opplæring bør tilbys flere*. Kronikk, Aftenposten, 25.10.99.

Sørli, Kjetil (1993): *Bofasthet, flytting og utdanningsnivå i kommunene : åtte årskull fulgt gjennom aldersfasen 15-35 år . Østlandet. Sørlandet og Vestlandet. Trøndelag og Nord-Norge*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå (Rapport 93/28, 29 og 30).

Sørli, Kjetil (1995): *Flytting i ungdomsfasen : hvilken betydning har utdanning? En undersøkelse fra ti kommuner i Møre og Romsdal*. Oslo: NIBR, (NIBR-notat 1995:106).